

Prikazi i osvrti



James TAN: *Power and Public Finance at Rome, 264-49 BCE* (New York: Oxford University Press, 2017). 214 str. ISBN 978-0-19-063957-0.

Kada se spomene Rimska Republika, mnogi će zamisliti golemu zemlju koja svoju ekspanziju ponajprije može zahvaliti centralizaciji, odnosno jakom središnjem državnom aparatu koji je upravljao gotovo svim aspektima društvenog i ekonomskog života. No, knjiga *Power and Public Finance at Rome, 264-49 BCE* otkriva da postoji i druga strana medalje. Navedena knjiga Jamesa Tana u izdanju Oxford University Pressa iz 2017. godine važan je dodatak historiografskom korpusu koji istražuje srednje i kasno razdoblje Rimske Republike (264. – 30. pr. Kr.) jer osvjetljava političke odnose unutar nje kroz prizmu fiskalne sociologije, što je pristup koji nije čest, posebice u istraživanju staroga svijeta. Razlog tomu leži u mnogo manjem broju kvantitativnih izvora na kojima bi se moglo temeljiti kliometrijsko istraživanje, a često problem predstavlja jednostavno nemogućnost pronalaska reprezentativne kapi s pomoću koje bi se rekonstruirala slika određenog povijesnog razdoblja, za razliku od novijih razdoblja, gdje je političko-ekonomski pristup istraživanju povijesti moguć zahvaljujući službenim statistikama. Upravo su zbog toga važna interdisciplinarna istraživanja stare povijesti koja iz drugih perspektiva istražuju povijesne procese i često bacaju novo svjetlo na njihovo uvriježeno shvaćanje.

U metodološkom smislu knjiga Jamesa Tana pripada interdisciplinarnom krugu nastalom oko časopisa *Anali*, točnije zasadima škole Ernesta Labroussea, koji je postavio temelje ekonomske povijesti čiji rezultati i spoznaje otkrivaju složeni društveno-političke odnose. Upravo se navedeno ogleda u istraživanju Jamesa Tana: s pomoću metoda fiskalne sociologije on istražuje kako porezi, odnosno nepostojanje poreza u srednje i kasno razdoblje Rimske Republike, utječu na međuodnos vladajuće klase i građana te kako se klatno moći pomiče na jednu odnosno na drugu stranu. Tan tvrdi da je rimska elita do ukidanja *tributuma* 167. g. pr. Kr. ovisila o porezu građana koji im je bio potreban za vođenje ratova na Mediteranu (a posljedično i za bogaćenje) te su time građani imali određenu političku moć. Nakon 167. g. pr. Kr., kada je ukinut *tributum*, klatno moći preselilo se na stranu elite jer im novac građana više nije bio potreban, čime su široki slojevi izgubili politički utjecaj.

Knjiga je podijeljena u dva tematska dijela. U prvom dijelu, koji obuhvaća prva tri poglavlja, autor na temelju empirijskih dokaza pokušava dati odgovore na pitanja tko je i na koji način u vrijeme srednjeg razdoblja Rimske Republike ugrabio kontrolu nad profitom države, dok u drugom dijelu, koji obuhvaća zadnja tri poglavlja, analizira tri studije slučaja, odnosno tri ključna trenutka u fiskalnoj povijesti Republike koji daju uvid u to kako su financijske prilike u Rimu oblikovale povijesne procese u razdoblju Republike.

U prvom poglavlju, naslovljenom *Rich Rome, Poor State* (3-39), analizi-

raju se empirijski (kvantitativni) izvori koji svjedoče o bogaćenju veleposjednika između 3. i 1. stoljeća pr. Kr., dok u isto vrijeme središnja država stagnira, a rast njezina bogatstva ne može se mjeriti s rastom bogatstva elite. Rezultat je to zaključka aristokracije da im je korisnije privatno bogatstvo jer razdoblja u kojima su birani da obavljaju državne funkcije nisu trajala dovoljno dugo da bi imali koristi od novca iz državne riznice. Bogatstvo koje je pristizalo u Rim zahvaljujući ekspanziji Republike ponajviše je završavalo u džepovima aristokrata te se tako stvarala klasa izuzetno bogate oligarhije, što autor zaključuje na temelju izvora u kojima se navode vrijednosti imetaka, primjerice, Scipiona Afričkog na prijelazu iz 3. u 2. stoljeće pr. Kr. i Marka Krasa polovinom 1. st. pr. Kr. Bogati su oligarsi tako tijekom razdoblja kasne Republike postali jači od središnje države, pa su nerijetko i postavljali kraljeve u osvojenim zemljama; naravno, uz izdašnu naknadu.

U drugom poglavlju, naslovljenom *The Use and Abuse of Tax Farming* (40-67), autor istražuje zašto su Rimljani objeručke prihvatili koncept zakupa prava na prikupljanje poreza. Odgovor, prema njemu, leži u činjenici da u navedenom konceptu postoje dva pobjednika: država i zakupac (*publicanus*), dok je jedini na gubitku porezni obveznik. Država ubire novac bez administracije i mreže činovnika koja bi za to bila potrebna, a i osigurava da prihodi od poreza budu uplaćeni izravno u državnu riznicu, dok zakupac ima mogućnost zaraditi više novca nego što je platio državi. Zakupeci su to činili na način da se poveća margina između bruto (iznos koji je prikupljen) i neto (iznos koji je predan u državnu riznicu) oporezivanja. Koncept zakupa prava na ubiranje poreza procvao je upravo tijekom razdoblja Republike, što autor objašnjava političkim ustrojem države: oligarhiji nije bilo stalo do održivosti državne blagajne jer su imali vrlo male koristi od nje.

U trećem poglavlju, naslovljenom *Profiteering in the Provinces* (68-90), autor istražuje na koje su sve načine aristokrati rabili institucije države kako bi uprihodili što veću količinu novca. Uz već navedeni koncept zakupa prava na prikupljanje poreza, aristokrati su se bogatili i na druge načine. Vladari zemalja koje bi Rim pokorio plaćali su odštetu Republici, a novac za odštetu posuđivali su od rimskih aristokrata po nevjerovatnim kamatama, koje su iznosile i do 48 % godišnje. Aristokrati su se prilikom naplate dugovanja koristili legijama (državnom vojskom) kao sredstvom zastrašivanja i prisile te pokoreni vladari nisu imali izbora nego platiti traženi iznos. Također, guverneri su u provincijama na raspolaganju imali brojne namete (u žitu, brodovima, darovima) koje su mogli primjenjivati na stanovnike, a to su činili i kada je bilo opravdano i kada nije. Upravo u ovom poglavlju autor dokazuje kako je golema moć rimske države bila samo izvanjska: država je bila taocem bogate aristokratske elite koja je rabila njezine institucije za privatno bogaćenje.

U četvrtom poglavlju, naslovljenom *The Power of Taxpayers in the First Punic War* (93-117), autor donosi prvu studiju slučaja: riječ je o analizi utjecaja I. punskog rata na ravnotežu moći između građana i oligarhije. Postavlja se hipoteza: prije poreza iz provincija i ukidanja *tributuma* rimska aristokracija trebala je rimske porezne obveznike da plaćaju rat te je stoga trebala njihovu suglasnost za vođenje ratova. Autor analizira političku važnost porezne problematike uoči rata, načine na koje je građanstvo uskraćivalo resurse ratnoj mašineriji za vrijeme rata (pobuna protiv izgradnje novog brodovlja 253. g. pr. Kr.) te načine na koje je aristokracija vojevala unatoč otporu poreznih obveznika (ratni plijen vojskovođa utrošen na gradnju brodova 251. g. pr. Kr. usprkos zabrani koju je građanstvo izglasalo). Prva studija slučaja pokazuje

kako su u razdoblju srednje Republike građani imali mnogo veći utjecaj na političke odluke nego u kasnoj Republici, što je razumljivo s obzirom na to da im je porezna obveza donosila i političku moć.

U petom poglavlju, naslovljenom *The Plight of Taxpayers in the Second Punic War* (118-143) autor nastavlja analizirati ravnotežu moći u Rimskoj Republici, i to u vrijeme II. punskog rata. Tvrdi da se u navedenom razdoblju nastavlja moć naroda (217. g. pr. Kr. izboru diktatora, 211. pr. Kr. izboru zapovjednika za Španjolsku) jer aristokracija nije imala izbora: katastrofalni porazi rimske vojske kod Trazimena i Kane usmjerili su aristokraciju ka ustupcima prema građanima kako ne bi došlo do revolta i odbijanja plaćanja poreza, što bi imalo fatalne posljedice za Rim. Međutim, to nisu bili jedini ustupci. Godine 210. pr. Kr. konzul M. Valerije Levin, kako bi umirio i odobrovoljio građane, donirao je novac državnoj riznici, kao primjer koji su slijedili senatori i *equites*.

U šestom poglavlju, naslovljenom *The Death and Taxes of the Gracchi* (144-170), autor analizira tri problema koji su postali aktualni nakon 167. godine pr. Kr.: 1) kako su aristokrati smatrali državu konkurencijom u utrci za viškovima antičkog gospodarstva, 2) kako je država nakon ratnih uspjeha i priljeva bogatstva u državnu riznicu postala moćan suparnik aristokratima u igri patronaže i darivanja naroda i 3) kako je uvođenje standardiziranih procedura središnje države ograničavalo autonomiju aristokrata. Aristokracija, ugrožena reformama Tiberija Grakha, pod svaku cijenu želi zaštititi svoje interese, čak do te mjere da ubijaju pučkog tribuna i bacaju ga u Tiber: djelo koje autor karakterizira činom ultimativne moći aristokracije i nemoći naroda. Gaj Grakho nastavlja bratovu reformu jačanja države uvođenjem novih procedura prikupljanja poreza u provincijama, ograničavanjem slobode magi-

strata i određivanjem količine uvezenih dobara. Rimska aristokracija ponovno se odupire jačanju središnje države, smatrajući to „tiranijom“ i udarom na svoj identitet, te ponovno dokazuje svoju moć u političkoj konstelaciji kasne Republike ubojstvom i drugoga brata.

Kao zaključak, autor naglašava kako je rimski imperijalizam i priljev golemo bogatstva uzrokovao neumitne promjene u društvu i pomicanje političke ravnoteže s jednoga kraja (narod) na drugi kraj (izuzetno bogata aristokracija). Na samim počecima rimske ekspanzije narod je plaćao porez i stoga imao pravo na sudjelovanje u političkom životu, posebice kada su legije doživljavale poraze i u ratnu je mašineriju trebalo upumpavati goleme količine novca. Međutim, kako su rimski vojskovođe počeli ostvarivati pobjede i osvajati goleme teritorije, većina je plijena završavala u privatnim riznicama, a ne u državnoj. Slaba država bila je cilj oligarhije tijekom razdoblja srednje i kasne Republike te se Rim u tom stanju nalazio sve do centralizacije vlasti tijekom vladavine Augusta.

Na kraju knjige autor daje popis bibliografskih jedinica, kao i indeks osobnih imena i pojmova koji se spominju u knjizi.

Knjiga Jamesa Tana *Power and Public Finance at Rome, 264-49 BCE* izuzetno je vrijedan doprinos historiografiji staroga vijeka zbog načina na koji pristupa problematici. Autor je pokazao svježinu u teorijskom pristupu i metodologiji, kao i sposobnost da vlada velikom količinom izvora i sekundarne literature, pritom zadržavajući jednostavan i pitak stil. Ova je knjiga i svojevrsan poticaj povjesničarima da se okrenu interdisciplinarnosti i transdisciplinarnosti prilikom istraživanja jer, kako se pokazalo na njezinu primjeru, promjena pristupa može rezultirati novim zaključcima.

Ivan Fremec



Péter KOVÁCS: *A History of Pannonia during the Principate* (Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH, 2014). 380 str. ISBN 978-3-7749-3918-9.

Otkako je András Mócsy 1974. objavio knjigu *Pannonia and Upper Moesia: A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, ona je do danas ostala temeljnom monografijom o antičkoj Panoniji. Arheolozi i povjesničari u međuvremenu su često pisali o podunavskim provincijama, no novu opširnu studiju na engleskom jeziku valjalo je čekati puna četiri desetljeća. Mađarski istraživač Péter Kovács 2014. objavio je naslov *A History of Pannonia during the Principate*. Profesor na Katoličkom sveučilištu Péter Pázmány u Budimpešti, Kovács se niz godina znanstveno bavi poviješću rimske Panonije. Među ostalim radovima, osobito je vrijedan njegov višesveščani niz *Fontes Pannoniae Antiquae*, koji je objedinio literarnu i epigrafsku građu iz starine. Knjigu pak *A History of Panonia* objavio je nakladnik Dr. Rudolf Habelt GmbH, u sklopu biblioteke *Antiquitas*, kao dio niza *Abhandlungen zur alten Geschichte*. Prema Predgovoru, autor kani objaviti i drugi svezak, koji bi obuhvatio povijest pokrajine od Dioklecijanova doba do raspada rimskog provincijalnog uređenja i uspostave barbarske vlasti.

A History of Pannonia dijeli se na pet poglavlja. U prvom poglavlju (str. 1-67) pod naslovom *Pannonia and the Roman Conquest (35 BC – 54 AD)* autor raspravlja o zemljopisnim terminima Ilirik i Panonija te o starosjediocima što su ih Rimljani zatekli tijekom nadiranja u predjele između Jadrana i Dunava. S osobitom pozornošću obradio je Strabonove, Plinijeve i Ptolemejeve vijesti. Razmjerno najviše prostora dobila su pi-

tanja podjele Ilirika i uspostave pokrajine Panonije u civilnom smislu. To su teme o kojima Kovács i inače rado polemizira sa suvremenim istraživačima. Autor ovdje brani pretpostavku da su Rimljani uredili provinciju za Julijevaca i Klaudijevaca, što potkrjepljuje raznorodnim navodima iz literarnih vrela. Zatim slijede dva nevelika poglavlja o predmetnim izvorima koji pružaju uvid u uspostavu provincije. To su kipovi, tj. personifikacije pokorenih naroda iz Afrodizijade u Maloj Aziji, na čijim se bazama poimence spominju Japodi, Pirusti i Andizeti te najranije epigrafsko svjedočanstvo o Panoniji s jednog posvetnog natpisa iz Pizidije.

U drugom poglavlju, naslovljenom *The History of Pannonia between 54 and 165 AD* (str. 68-112), Kovács obrađuje prilike tijekom vladavine Flavijevaca i Antonina. Autor uglavnom govori o rimskim postrojbama i njihovu razmještanju te nudi kronologiju sukoba s obližnjim narodima. Kudikamo najiscrpnije piše o Domicijanovim ratovima sa stočarskim nomadima Sarmatima i Jazigima. Sadržajne podudarnosti starih pisaca o tim ratovima idu dotle da se može pouzdano razaznati slijed zbivanja. Iščitavanjem vrela autor datira tri Domicijanova rata u Panoniji u godine 89., 92. i 96/97. Potom donosi jezgrovit pregled rimskih postrojbi u Trajanovo i Hadrijanovo doba, o čemu izlaže na temelju kamenih natpisa i vojnih diploma. Znatno dio poglavlja zauzima pregled autohtonih zajednica (*civitates peregrinae*) i društvenog uređenja rimskih gradova u Panoniji. Na pregledan način popisana su naselja različita municipalnog ranga. Svakom naselju pridružen je popis relevantnih epigrafskih spomenika prema zbirkama natpisa.

Treće poglavlje (str. 113-174) donosi pregled zbivanja u Panoniji tijekom Markomanskih ratova. Autor najprije raspravlja o imenu ratova što ih je car Marko Aurelije vodio u Podunavlju – o čemu ni u antici nije vladalo suglasje – i

nabreja različite izvore, koji ih čas zovu Germanskim, čas Sarmatskim. Potom se nudi podroban kronološki prikaz Prvog i Drugog markomanskog rata, počevši od uzroka rata, preko tijeka, razmještaja legija, do popratnih okolnosti koje su tada uzdrmale rimsku državu (npr. Antoninska ili Galenova kuga). Autor je potanko analizirao navode iz zbirke carskih životopisa (*Historia Augusta*) i natpisnu građu o netom spomenutoj pandemiji. Raspravlja se o ulozi cara Komoda u okončanju sukoba s Markomanima i Kvadima. Donosi se niz pisanih navoda o uvjetima mira. Literaturom i inače kruže različita mišljenja o tome je li Komod konačno odustao od širenja rimske vlasti na markomanski i sarmatski teritorij. Oslanjajući se na vijesti pisca i dužnosnika Kasija Diona, Kovács zaključuje kako je teško vjerovati da su Rimljani nakon toga pomišljali o uspostavi novih pokrajina u Barbariku. Autor zatim izlaže o posvetnim natpisima na građevinama iz Komodova doba u Panoniji. Natpisi su pronađeni u militariziranom pojasu sjeverno od Drave, datiraju se u sredinu osamdesetih godina 2. stoljeća i pretežno spominju uporišta i stražarnice na međama Carstva. Zaključni dio poglavlja sažeto opisuje završnu epizodu ratova s barbarima, tzv. Germanški rat. Međutim, pisana vrela jedva da ulaze u trag tom ratu: što se tiče Panonije, vijesti se iscrpljuju u samo jednom kratkom navodu iz Komodova životopisa (*HA, Comm. XIII, 5*).

Četvrto poglavlje (str. 175-224) ispituje prilike u Panoniji u severijansko doba (193–235). Podsjetimo, panonske su legije na izmaku 2. stoljeća izvikale Septimija Severa za princepsa. O tome kako je Sever okončao borbe s takmacima za prijestolje i zavladao najiscrpnije su pisali Kasije Dion, Herodijan, pisci carskih biografija i anonimni autor *Izvatka o carevima* (*Epitome de caesaribus*). Rasvijetlivši ove događaje, Kovács je istražio Severove veze s provincijom u

kojoj je nekoć službovao. Naime, mnoštvo epigrafskih spomenika svjedoči da se car na povratku s partskog pohoda zadržao u Panoniji. Akvink i Karnunt tada su stekli rang kolonije, zahvaljujući izdašnim donacijama podizane su nove kultne i javne zgrade, obnavljale su se stare i gradile nove ceste. Na sličan način obrađen je i Karakalin odnos s Panonijom, pri čemu autor zaključuje da je i taj vladar u ljeto 213. proputovao provincijom, ali se nije duže zadržao u Podunavlju. Kratko se opisuje kako je Karakala uveo administrativne promjene da ojača dio dunavskog limesa. Na koncu poglavlja autor je uvrstio tablični prikaz epigrafskih izvora o panonskim legijama tijekom vladavine Severâ.

U posljednjem, petom poglavlju (str. 225-284) pod naslovom *Pannonia under the Soldier Emperors (235–285 AD)* autor ponajviše citira Herodijana i pisce carskih biografija. Poglavlje se dijeli na manje cjeline koje po kronološkom ključu donose pregled lokalnih prilika u doba vojničkih careva. Najviše prostora zaprema pregled Velerijanove i Galijenove vladavine (235–268). Uz spomenuta vrela, Kovács crpe glavninu podataka od bizantskog kroničara Ivana Zonare, prateći usporedno i vijesti kod Eutropija, Aurelija Viktora i Zosima. Posljednji dio poglavlja tvore popisi literarnih izvještaja o okršaju Karina i Dioklecijana g. 285. kod Marga (d. Velika Morava) te popis ostava novca u Panoniji iz 259/260. godine.

Na kraju izdanja nalaze se *Addenda*. U prvom prilogu autor se bavi markomansko-kvadskim napadom na Italiju preko Panonije, koji se različito datira u šezdesete ili sedamdesete godine 2. stoljeća. Pritom se analiziraju Amijan Marcelin, Kasije Dion, Lukijan i pisci carskih biografija. Dio dodatka posvećen je Alpskim klawurama (*Clastra Alpium Iuliarum*), obrambenoj liniji Carstva na razmeđu Panonije i Italije. Drugi doda-

tak donosi iscrpan pregled vrela koja se odnose na tzv. čudotvornu kišu. Posrijedi je epizoda iz rata s Markomanima i Kvadima. Prema antičkim svjedočanstvima, XII. legija našla se u neprijateljskom okruženju i u potpunoj oskudici vode, no kad se činilo da je predaja neizbježna, iznenadna kiša spasila je rimske postrojbe i donijela im konačnu pobjedu. Kad je riječ o priložima, pored iscrpnog popisa literature, knjiga je opremljena popisom kratica, kazalom geografskih i osobnih imena te kartografskim i likovnim materijalom.

Opsežni povijesni komentari temeljna su vrijednost ove edicije. U sadržajnom smislu, knjizi nedostaje uvodno poglavlje u kojem bi autor detaljno objasnio istraživačke postavke, razradio metodološka načela i dao *Stand der Forschung*. Treba, međutim, istaknuti da se Kovács opetovano poziva na ranije autore i na argumentiran način suprotstavlja vlastite teze njihovima. S druge strane, autor je izdvojio mnoštvo više ili manje opsežnih navoda na klasičnim jezicima bez priručnog prijevoda. Svjesni činjenice da se poznavanje latinskog – o grčkome da ne govorimo – posljednjih desetljeća snizilo u odnosu na ranije standarde, valjalo je, ako se već donose cjeloviti navodi starih pisaca, priložiti i usporedni prijevod. Knjizi, naposljetku, manjka popis izdanja izvora. Naime, čitatelj koji traži temeljitu obavijest o tome što doista piše kod dotičnog antičkog autora posegnut će za kritičkim izdanjem, pa ih valja navesti u bibliografiji.

A History of Pannonia, na kraju treba reći, sastavljena je po pravilima znanstveničkog rada. Posebno treba pohvaliti autorovu akribičnost kad je u pitanju epigrafski materijal: pobrojao je veliku natpisnu građu kojom podupire ili opovrgava oskudne i nejasne navode iz literarnih vrela. Građu je vjerodostojno identificirao u tiskanim zbirkama. Zaključci su utemeljeni i logično se nadovezuju na

izlaganje. Kovácsseva knjiga nesumnjivo ima znanstvenu vrijednost i može poslužiti kao pouzdan vodič u radu na antičkoj prošlosti Panonije.

Josip Parat



Danijel DŽINO i Alka DOMIĆ KUNIĆ: *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ* (Zagreb: Školska knjiga, 2013). 239 str. ISBN 978-953-0-61991-3.

Antička je povijest jedno od najslabije istraženih područja hrvatske povijesti. U prilog ovom razmišljanju idu podatci o jakom malom broju doktora znanosti koji se bave antičkom povijesti (štoviše, često na studijima povijesti kolegije iz antičke povijesti predaju doktori arheologije i srodnih znanstvenih disciplina). Kao posljedicu toga, hrvatska historiografija ima premali broj radova koji tematiziraju antičke teme koristeći antička pisana vrela. Zbog ovih je razloga dobrodošlo izdanje knjige *Rimski ratovi u Iliriku*, s više nego znakovitim podnaslovom *Povijesni antinarativ*, iz pera australskog klasičara Danijela Džine i zagrebačke starovjekovne povjesničarke Alke Domić Kunić.

Knjiga je sastavljena od predgovora, sedam većih cjelina (Ništa nije kao prije: o proučavanju antičke povijesti danas, Rimsko osvajanje Ilirika, Asterix i Obelix ne žive ovdje: predrimska populacija Ilirika, Helenistički dinasti i rimske legije u južnom Jadranu, Idi mi-dodi mi: Rim i istočna obala Jadrana između Skodarskog mira i Cezara, „I riječ Vatinijeva stvori Ilirik“: Cezarov prokonzulat i međurimski konflikti, Osvajanja Ilirika) i zaključnih razmatranja.

O samoj motivaciji autori izdvajaju nekoliko razloga na početku: nedostatak sinteza ovakvog tipa, postmodernistički način razlaganja problema antičke povijesti na području jugoistočne Europe, kao i novi pogled (revizija) pojedinih zaključaka i pitanja.

U prvoj cjelini (Ništa nije kao prije: o proučavanju antičke povijesti danas) autori objašnjavaju postmodernizam u povijesnoj znanosti. Njihovo se istraživanje temelji na anglosaksonskoj postkolonijalnoj kritici te francuskoj postmodernoj filozofiji. Bazirajući temelj svoga rada na M. Foucaultu, J-F. Lyotardu, J. Derridai, P. Bourdieuu, E. Saidu, H. Bhabhai, M. Todorovoj, N. Raspudiću, V. Drapač i drugima, objašnjavaju temelje diskursa, dekonstrukcije, postkolonijalnog pristupa, habitusa i slično. Mišljenja sam da je ovo poglavlje ključno za svakog studenta povijesti te bi trebalo biti temeljna literatura na studijima povijesti i srodnih znanosti. U nastavku poglavlja donose prikaz historiografskih kretanja u opisima rimskog osvajanja Ilirika, počevši od Apijana, preko Ivana Lučića, Daniellea Farlattija, Zippela, Ronalda Symea, Johna Wilkeša, Grge Novaka, Mate Suića, Jaroslava Šašela, Slobodana Čače, pa do suvremene historiografije – djela Marjete Šašel Kos i Roberta Matijašića.

Drugo je poglavlje Rimsko osvajanje Ilirika. Sastoji od upitnih potpoglavlja: Rimsko?, Osvajanje?, Ilirik?. Autori objašnjavaju što znači Rim, rimstvo, rimska kultura, rimski identitet, kao i može li postojati Ilirik prije rimske ekspanzije i političkog angažmana. Uspješno dekonstruiraju rimski identitet te pokazuju značenje pojmova imperij, romanizacija i rimstvo. Umjesto osvajanja teritorija, Rimljani su pokoravali narode, te je velika razlika u njihovom poimanju prostora u odnosu na naše poimanje prostora. U posljednjem dijelu poglavlja analiziraju pojam Ilirika, zaključujući kako ovaj

pojam nije postojao prije Rimljana te da nisu imali predodžbu Ilirika kao geografskog prostora prije osvajanja.

Asterix i Obelix ne žive ovdje: predrimska populacija Ilirika treća je cjelina, u kojoj autori raspravljaju o Grcima i „Grcima“ u predrimskom Iliriku i uspostavi kolonijalne sredine, kao i stvaranju nove hibridne kulture, zatim o Keltima/Galima, Ilirima i Panoncima, i u kojoj uspješno dekonstruiraju etničke narative ovih zajednica. Slično rade za Delmate, Japode i Liburne. Predlažu korištenje novog nazivlja, poput *indigene zajednice* umjesto tradicionalnih *narod* ili *pleme*.

U dijelu Helenistički dinasti i rimske legije u južnom Jadranu autori uspješno analiziraju i dekonstruiraju ideju jedinstvenog ilirskog kraljevstva. Objašnjavaju pojam gusarenja, koje je dugo u historiografiji vezano za istočni Jadran. Posebno je korisno i zanimljivo kontekstualiziranje djelovanja Demetrija, kao i uspostava pojedinih okvira u njegovom životu i radu. Cijela ideja rimsko-ilirskih, odnosno ilirsko-rimskih ratova stavljena je pod reviziju te autori zaključuju kako su “tri rimske prekojadranske intervencije u stvarnosti bila tri kontekstualno različita događaja koja su se zbivala na istom prostoru, no potpuno odvojeni i s obzirom na uzroke i s obzirom na vrijeme: desetljećem (rat s Agrom i Teutom te rat s Demetrijem Hvarskim), odnosno polovicom stoljeća koja je protekla do rata s Gentijem”.

U petom poglavlju (Idi mi - dođi mi: Rim i istočna obala Jadrana između Skodarskog mira i Cezara) Džino i Domić Kunić prikazuju situaciju od sredine drugog do sredine prvog stoljeća prije Krista. Ključna je bila pozicija i zaštita Akvileje. Na tom tragu poduzimaju određene akcije u prijalpskom dijelu i Istri, a potom i južnije, gdje su intervencije vezane uz odnose lokalnih politika i rimsku zaštitu svojih saveznika (ponaj-

više Isejskog saveza). Autori pretresaju temu jedne ili više Salona. Najvažnija je dekonstrukcija termina „osvajanje“, koja pokazuje kako se ovaj termin ne može primijeniti na rimsku politiku u Iliriku.

Šesti dio („I riječ Vatinijeva stvori Ilirik“: Cezarov prokonzulat i međurimski konflikti) započinje formalnim osnutkom Ilirika, a zatim se analizira Cezarova uloga u Iliriku i njegov(i) mogući posjet(i) ovoj provinciji koju je dobio na upravu. Važnost Ilirika raste u vrijeme sukoba Cezara i Pompeja. Autori prikazuju cijeli niz lokalnih i regionalnih saveza koji odabiru jednu od dviju strana u ratu. U konačnici, pojedine su zajednice odnose s Rimom definirale kao priliku, a neke druge kao prijetnju za vlastiti opstanak.

Posljednja velika cjelina je Osvajanja Ilirika, u kojoj se problematizira djelovanje Oktavijana (kasnije Augusta) i njegovo nastojanje oko postavljanja administrativnog i teritorijalnog sustava u Iliriku, čime je završeno osvajanje Ilirika. Oktavijanovo djelovanje u Iliriku promatraju u kontekstu odnosa u Rimu, vlastite propagande, vojne parade i stvarnih potreba poput kaznenih ekspedicija. Oktavijanov/Augustov obol u Iliriku je velik jer je uspio navedena područja integrirati u rimsku državu, uključujući izgradnju cesta, osiguravanje vodenih putova, stvaranje institucija, ali i financijski iskoristiti za ciljeve tadašnje rimske društvene elite. Uspješno reinterpreteraju uzroke Tiberijevih pohoda po Panoniji, koristeći dekonstrukciju pisanih povijesnih vrela i tradicionalne historiografije i bazirajući se na rezultatima suvremenih historiografskih dostignuća inozemnih povjesničara.

U Zaključnim razmatranjima autori zaključuju kako je odnos Rima prema onome što se poslije iskristaliziralo kao Ilirik bio podložen različitim kontekstima i ne može se promatrati kao linearan

slijed događaja. Posebno je važno naglašavanje Ilirika i Rima kao dvosmjernog odnosa političke, gospodarske, društvene i kulturne interakcije u kontekstu pograničnih područja. Uslijed tih interakcija, kreirali su se i raspadali pojedini politički regionalni savezi, došlo je do stvaranja novih elita, često i identiteta, kao i prilagodbi novih čimbenika starijim lokalnim tradicijama. Lokalni vođe postajali su pripadnici prijašnje indigene elite kojima je stabilnija društvena struktura omogućavala bolje pozicioniranje i utvrđivanje vlasti.

Knjiga Danijela Džine i Alke Domić Kunić nemjerljiv je doprinos hrvatskoj historiografiji. S jedne strane, gotovo udžbenički napisana poglavlja o postmodernizmu, koja će, duboko sam uvjeren, imati puno širu publike od antičara, pisana jednostavnim i razumljivim stilom (što često nije obilježje postmoderne) s duhovitim nazivima poglavlja i potpoglavlja, a s druge strane originalni i drugačiji zaključci, kao i uklapanje lokalne, regionalne i „nacionalne“ povijesti u širu sliku globalnih historiografskih kretanja i opće povijesti antičkog svijeta.

Goran Đurđević



Márta FONT i Gábor BARABÁS: *Kálmán (1208-1241). Halics királya – Szlavónia hercege* (Budapest – Pécs: Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó, 2017). 202 str. ISBN 978-963-467-000-1.

„Koloman (1208-1241), drugorođeni sin kralja Andrije II., mlađi brat Bele IV., kralj Galicije i herceg čitave Slavonije, vjerojatno se ne ubraja u red najpoznatijih članova dinastije Arpadovića, no vjerujemo da ga je potrebno

bolje poznavati“, riječi su kojima autori uvodno predstavljaju predmetne osobe ove knjige i s kojima se teško ne složiti. Naime, i najopćenitiji pregled povijesti srednjovjekovne Slavonije neizostavan je bez spomena hercega Kolomana, a autori ove knjige na temelju objavljenih isprava i relevantne literature sastavili su vrlo dobar prikaz privatnoga i profesionalnoga životnog puta hercega Kolomana, relativno širokog obuhvata.

Na samome početku nalazi se kraće poglavlje u kojemu je manja svojevrсна onomastička analiza imena ‘Koloman’ (mađ. *Kálmán*) te prikaz izvora, uglavnom kronika i isprava, koji tematiziraju ili se dotiču (i) života hercega Kolomana. Glavni je dio knjige podijeljen u dva poglavlja – *Na čelu Galicije u dječjoj dobi* (str. 19-74) i *Herceg čitave Slavonije* (str. 75-154). Autorica prvoga dijela knjige poznata je mađarska medijevistica Márta Font, sveučilišna profesorica na Katedri za srednjovjekovnu i ranonovovjekovnu povijest na Filozofskom fakultetu u Pečuhu, koja se dosad značajnije bavila odnosima Ugarske i istočnoslavenskih država te ugarskim kraljem Kolomanom Arpadovićem (1095. – 1116.). U svome poglavlju u ovoj knjizi Font precizno opisuje kako je herceg Koloman u dobi od jedva šest godina zaručen sa Salomeom, kćerkom Leszeka Bijeloga (1184. – 1227.), velikoga kneza Poljske, kao rezultat dogovora njihovih očeva. Nedugo potom, Koloman je i okrunjen za kralja Galicije, s odobrenjem pape Inocenta III. (1198. – 1216.), koji mu je tom prilikom poslao i krunu. S obzirom na to da je kraljem postao vrlo mlad, Font smatra da je zapravo bio samo osoba pod utjecajem svoga oca i vanjskih okolnosti. Nadalje, smatra da, unatoč dogovoru u Spišu (mađ. *Szepes*) 1214. godine, tadašnji ugarsko-poljski odnosi nisu bili idilični i saveznički, nego prije rivalski, s čestim konfliktima. Ugarska je elita blagonaklono dočekala ekspanziju Ugarske na Galiciju, smatrajući to dobrom pri-

likom i za širenje vlastitih posjeda i službi. Font nadalje navodi paralele između kristijanizacijskih napora kralja Bele IV. (1235. – 1270.) prema Kumanima i hercega Kolomana prema bogumilima u Bosni. Godine 1221. Koloman i njegova supruga Salomea sele se u Spiš, na područje tadašnje uže Ugarske, no i ondje Koloman za-država svoj kraljevski naslov.

Poglavlje Gábora Barabása, mađarskoga povjesničara mlađe generacije, svojevrsnoga ‘nasljednika’ Márte Font na već spomenutoj katedri u Pečuhu, izravnije se dotiče hrvatskoga prostora. U svome prvom potpoglavlju Barabás piše o prvim godinama nakon dolaska Kolomana u Slavoniju, od 1226. godine, kada ga je otac postavio na čelo Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Već iste godine posjetio je i hrvatske obalne gradove. Sljedeće potpoglavlje sadrži podnaslove *Korištenje naslova i pitanje kraljevstva, Hercegov dvor i kancelarija, Koloman i Ugarsko-poljska kronika, Herceški prihodi i Sporovi s templarima*. Nadalje, u potpoglavlju *Herceg i odnosi sa zagrebačkim biskupom Stjepanom* navodi kako je Koloman Stjepana uglavnom podupirao u njegovim težnjama, posebice za tješnjim vezama sa splitskom biskupijom. Nakon toga, u potpoglavlju *Koloman i dinastička pitanja*, Barabás govori o Kolomanovim odnosima s njegovim starijim bratom, kraljem Belom IV., te s mlađim bratom, hercegom Andrijom, zatim o pohodima protiv Austrije, o papinskoj zaštiti Kolomana te na koncu o dodatnim aspektima ugarsko-poljskih odnosa. U pretposljednem poglavlju (*Susjedno balkansko područje*) riječ je o Kolomanu kao vojnom zapovjedniku u borbi protiv heretika u Bosni, preciznije o sukobu s njihovim vladarom, bosanskim banom Matejem Ninoslavom (1232. – 1250.). U posljednjem poglavlju (*Smrt hercega*) Barabás smatra da je Kolomanovo posjedovanje zavidnih vojnih vještina bilo neupitno te da je veliku

hrabrost pokazao i u bitci protiv Mongola na rijeci Šaju (mađ. *Muhi csata*) 1241. godine, gdje se uspio oduprijeti mongolskoj ofenzivi, no u kojoj je teško ranjen. Od posljedica ranjavanja u toj bitci nekoliko tjedana kasnije Koloman je i preminuo. Barabás zaključuje da je Kolomanova vladavina imala veliki utjecaj, među ostalim, i na definiranje koncepta takozvane *čitave Slavonije* te na njezinu cjelokupnu urbanizaciju (povelje više slobodnih kraljevskih gradova) uz podršku kolonizacije novoga stanovništva na područje srednjovjekovne Slavonije.

Na kraju knjige priložena je bogata bibliografija uz nekoliko crno-bijelih fotografija, uglavnom recentnih natpisa i spomenika hercegu Kolomanu na području Mađarske te utvrda i crkava u kojima je boravio ili im dodijelio povlastice. Usto, knjiga sadrži i nekoliko povijesnih zemljovida, no oni su i ranije bili objavljeni u mađarskoj historiografskoj literaturi.

Knjigu bi svakako bilo vrlo korisno i uputno prevesti na hrvatski jezik, ne samo zbog zainteresirane stručne javnosti, nego i kao koristan priručnik dodatne literature za studente i nastavnike povijesti.

Denis Njari



Opis putovanja Jurja Husa / Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii, prijevod s latinskog Zrinka Blažević, ur. Mario Kolar (Koprivnica: Društvo hrvatskih književnika, Podravsko-prigorski ogranak, 2017). 184 str. ISBN 978-953-278-244-8.

Podravsko-prigorski ogranak Društva hrvatskih književnika u sklopu svo-

je biblioteke Podraviana pokrenuo je projekt objavljivanja izbora iz djela poznatih i manje poznatih podravskih književnika. Ovo izdanje posvećeno je ranonovovjekovnom podravskom putopiscu Jurju Husu, koji je poznat pod brojnim imenima: Georgius Huszthius, Hustius, Hust, Husz, Huszti de Raszinya, Hwz Rascinyus, György Husz Raszinyai itd. Njegove godine rođenja i smrti nisu poznate, a njegov putopis po Osmanskom Carstvu sačuvan je u dvije rukopisne verzije iz 1548. i 1566. godine. Prva nosi naslov *Georgii Huz peregrinatio Hierosolimitana* (Jeruzalemsko hodočašće Georgiusa Huza), a druga *Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii* (Opis putovanja/hodočašća Georgiusa Huszthiusa). Spomenuto Husovo djelo jedan je od najstarijih književnih tekstova nekoga podravskog autora uopće, a koliko je poznato, njegov ga autor nikada nije uspio objaviti. U ovoj knjizi objavljena je mlađa i daleko opsežnija verzija putopisa, koju je geograf i akademik Petar Matković (1830.-1898.) objavio još 1881. godine u *Starinama Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* („Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii“, knj. 13, str. 1-38). U ovom izdanju nalazi se i prvi prijevod Husova djela na hrvatski jezik, a autorica je prijevoda povjesničarka Zrinka Blažević.

Na samom početku ovog izdanja nalazi se predgovor povjesničarke i filologinje Irene Radej Miličić pod naslovom „Izvjestaj s rubova carstva: Juraj Hus i njegov zarobljenički putopis“ (7-30. str.). U predgovoru je autorica iznijela brojna vrijedna zapažanja o Husovu putopisu i o kontekstu njegova nastanka. Autorica je potanko opisala izgled i sadržaj dviju dosad pronađenih verzija putopisa i dosadašnja istraživanja o Husu i njegovu djelu, te je putopis usporedila s drugim hrvatskim primjerima renesansnih latinističkih putopisa. Autoričin je zaključak da je hodočasnički aspekt Hu-

sova djela „uz bok standardima europske hodočasničke tradicije toga doba“ (29. str.). Osim toga, Radej Miličić je ustvrdila da je posebno zanimljivo u Husovoj biografiji to što nam autor daje vrlo malo podataka o svojem životu nakon povratka iz Osmanskoga Carstva, koji predstavlja svojevrstni „antiklimaks“ čitavog putopisa (19. str.), kao i o posljednjoj fazi svojeg života u Austriji. Radej Miličić iznosi i korisna zapažanja o razlikama između dviju rukopisnih verzija djela i hibridne verzije rukopisa koju je objavio Petar Matković.

Nakon predgovora slijedi „Bibliografija Jurja Husa“ (31-32. str.), u kojoj su navedena Husova rukopisna djela i izabrana literatura o putopiscu. Zatim slijedi poglavlje „Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii“ (33-108. str.), odnosno mlađi latinski izvornik Husova putopisa. Nakon izvornika slijedi prijevod teksta na hrvatski jezik, naslovljen „Opis putovanja Jurja Husa“ (109-182. str.). Prijevod Zrinke Blažević vrlo je tečan i precizan, a obogaćen je uz stručnu pomoć autorice predgovora prigodom korekture latinskog izvornika, te povjesničarke Kornelije Jurin Starčević, koja je pridonijela detektiranjem i tumačenjem osmanskih pojmova u latinskom izvorniku. U sklopu općenito kvalitetne suradnje spomenutih stručnjaka potkrala se i pokoja pogreška, npr. pogrešno protumačen Husov opis izučavanja sviranja trube pri glavnom carskom, tj. sultanском trubaču, koji se zvao „majstor Pervane“ (dakle, to nije bio naziv njegova sjedišta) i koji je obitavao u istanbulskoj četvrti (a ne „susjednome gradu“) Galati (46. i 122. str.).

Hus u putopisu ne daje mnogo podataka o svojem životu izvan okvira osmanskog zarobljeništva. Nije poznata godina njegova rođenja, a autor nam je izvor podataka da je iz podravskoga sela Rasinja kod Koprivnice (potpisivao se, među ostalim, s „de Raszinya“; 10. str.)

i da je u Pečuhu studirao latinski. Kako je gore već spomenuto, svoje je prezime latinizirao na mnogo načina i zato je moguće da se zapravo prezivao Husti, a ne Hus. U putopisu opisuje kako ga je osmanska vojska zarobila 1532. godine u rodnome mjestu tijekom povratka iz vojnog pohoda i kako je kao rob visokih osmanskih dužnosnika četiri godine proveo u Istanbulu. Zatim je 1536. godine oslobođen zahvaljujući ondje stečenom umijeću sviranja trube, a kao sultanski trubač dobio je i državnu plaću (129. str.), čime prestaje biti robom, iako je sljedećom odlukom i dalje ostao obvezan služiti sultanu kao vojni trubač. Naime, dragovoljno se prijavio za trubačku službu u Egiptu, odnosno za logističke pripreme za budući osmanski vojni pohod u Indiju (1538.-1539.). U narednom dijelu putopisa autor opisuje Egipat, luke na Crvenome moru, putovanje do Indijskog poluotoka, neuspješnu opsadu tada portugalskoga grada i utvrde Diu i naposljetku povratak u Egipat. Ondje je napustio vojnu službu i „iznova dobio slobodu i dozvolu prolaska“ (154. str.), što znači da je kao slobodna osoba mogao otići kamo god je želio. Tada je odlučio odgoditi svoj povratak u domovinu kako bi otišao na turneju po kršćanskim hodočasničkim lokacijama Bliskog istoka, odnosno posjetio sveta kršćanska mjesta na gori Sinaj i u Palestini te gradove Jeruzalem, Damask, Betlehem, Hebron i druga biblijska mjesta (155-156. str.). Nakon toga je morskim putem iz Tripolija u današnjem Libanonu stigao u grad Messinu na Siciliji, a odande u Napulj, Genou, Rim, Anconu, Rijeku i Zagreb (158-159. str.), da bi se tako nakon deset godina provedenih u Osmanskom Carstvu (1532.-1542.) vratio u „Slavoniju, moju preslatku domovinu“ („*Slavoniam, patriam mihi dulcissimam*“), kako je naziva na početku putopisa (45. i 121. str.). Autor zatim navodi da je od 1542. godine pa do smrti živio u Austriji, i za to razdoblje svojega života jedino kaže

da je proveo „bijednu starost“ (160. str.). Godina njegove smrti nije nam poznata i jedino se može ustvrditi da je umro nakon 1566. godine.

Autor se na početku putopisa obvezao da će „po savjesti i potpuno vjerodostojno ispriopovijedati ono što sam vidio na svoje oči i ono što sam doznao na temelju svjedočanstava“ (119-120. str.). Hus je doista „vjerodostojan očevidac“, što se može zaključiti po usporedbi s drugim povijesnim izvorima i s današnjim spoznajama na poljima geografije, biologije itd. Hus/Huszthius iznosi i određen broj pogrešnih geografskih tvrdnji, koje je iscrpno komentirao Petar Matković u svojem članku „Gjuro Hus, Hrvat iz Rasinja, glasovit putnik XVI veka“ (*Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 55, 1881., 116-184. str.). Sumnju u vjerodostojnost Husovih tvrdnji, npr. onih da je sudjelovao u osmanskom vojnom pohodu na Indijskom poluotoku, među ostalim uklanjaju i zaključci nižepotpisanoga u članku u kojem se uspoređuje Husov putopis s putopisom još jednoga svjedoka osmanskoga vojnog pohoda u Indiji, anonimnoga mletačkoga mornara čiji je opis pohoda objavljen čak dvaput, i to 1548. i 1550. godine („Georgius Huszthius, a traveller from Croatia, and his account of the Ottoman naval campaign in India (1538-1539)“, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 3/2015., 349-362; o putopisu nepoznatoga mletačkoga mornara na 349-350. str.). Husov putopis i anonimni mletački putopis vrlo slično opisuju spomenuti osmanski pohod i među ostalim potvrđuju Husovu tvrdnju o sudjelovanju u njemu. Inače, Hus u svojem putopisu spominje dvojicu mletačkih zarobljenika u posadi osmanske flote na putu za Indiju (148. str.), pa se može pretpostaviti da je jedan od njih upravo onaj anonimni mletački putopisac!

Hus je putopis prozeo pozivanjem na postulate kršćanske vjere i protkao ci-

tatima klasičnih latinskih i grčkih autora, Staroga zavjeta itd. Namjera mu je vjerojatno bila da pokaže svoju načitanost i podigne putopisu kvalitetu, dadne mu „intelektualni legitimitet koji inače ne bi postigao“ (Gorana Stepanić, „Creating a value-added text: Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii“, *Systasis*, 18/2011., 14, http://www.systasis.org/pdfs/systasis_18_3.pdf). Pored toga, Hus je vjerojatno navodio citate po sjećanju, jer su u mnogim primjerima pogrešno navedeni i/ili pripisani pogrešnim autorima. Što se tiče propagiranja kršćanskih zasada, Hus na više mjesta u putopisu ubacuje moralizatorske dionice u kojima oštro osuđuje nemoralan život. Tako, na primjer, osmansko slavlje nakon jedne od vojnih pobjeda sultana Sulejmana Veličanstvenog (1520.-1566.) u Osman-sko-perzijskom ratu od 1532. do 1536. godine opisuje vrlo negativno i posebice poentira raskalašenost, bludničenje i besramnost (125-126. str.), a također tvrdi da je tijekom boravka u Egiptu svjedočio slavljeničkoj raskalašenosti i bludničenju među narodom (135. str.), dok na drugome mjestu tijekom opisa Egipta ubacuje i digresiju o nemoralnosti plesa (136-137. str.). Osim takvih i sličnih moralizatorskih digresija, autor iznosi i niz zanimljivih informacija o bliskoistočnom voću i povrću (132-134. str.), a posebno ga privlače u ono vrijeme egzotične biljke kao što su đumbir, papar (145-146. str.) i druge. Nadalje, Hus pronicljivo tumači podrijetlo imena Crvenog mora (141. str.), opisuje naznake irigacijskog sustava u Egiptu (135-136. str.) i svoj posjet piramidama, za koje kaže da ih je vidio šest, i da su od toga dvije bile veće (sic!), a četiri manje (138-139. str.). Zanimljivo je i to da autor, usprkos tome što je deset godina proveo u Osmanskom Carstvu, na više mjesta u putopisu iskazuje popriličnu neupućenost u osnove islamske vjere, pa tako neke islamske blagdane naziva „Uskrsom“ (127-128. str.). Pored toga, iz nekih autorovih iskaza može se

iščitati da je vrlo slabo naučio osmanski turski jezik, tako da ne zna pravilno koristiti čak ni osmanske brojeve (129. i 138-139. str.).

Na samome kraju putopisa Hus je dodao opsežnije hodočasničke opise gore Sinaj i ondašnjega samostana sv. Katarine (161-165. str.), te opise svetih kršćanskih mjesta u Palestini, kao što su brdo Sion (167-168), Jeruzalem (168-174), Betlehem (174-175) i Hebron (176. str.). Ti opisi predstavljaju klasične opise jednoga hodočasnika, bez posebnih detalja o navedenim lokacijama, i po tome su ponajviše zanimljivi istraživačima hodočasničkih putopisa.

Na kraju ovog izdanja nalazi se „Napomena i zahvala“ urednika izdanja, kroatista i književnika Marija Kolara, koji je zahvalio svima koji su sudjelovali u oblikovanju ovoga vrijednog izdanja.

Treba napomenuti da se u tekstu izdanja često može pronaći slovne pogreške (tzv. tipfelere) i druge sitne omaške. Tako se npr. u hrvatskom prijevodu kralja Heroda naziva Herodotom (55. i 131. str.). Na zemljovidu na unutrašnjoj strani korica knjige, čiji je autor akademik Dragutin Feletar, na pogrešnoj je lokaciji ucrtan grad Diu, za koji se osim toga pogrešno pretpostavlja da je današnji grad Goa. Istu pogrešku napravila je i autorica predgovora (11. i 29. str.). Osim toga, na zemljovidu je izostavljen grad Genoa kao jedna od postaja na povratnom putovanju Jurja Husa. Bez obzira na to, objavljivanje latinskog izvornika i hrvatskog prijevoda putopisa Jurja Husa hvalevrijedan je pothvat Podravsko-prihorskog ogranka Društva hrvatskih književnika, koji bi trebao biti dobar poticaj za sustavnije buduće istraživanje lika i djela Jurja Husa.

Anđelko Vlašić



Pál FODOR: *The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Central Europe – A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390-1566)* (Budapest: Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2015). 176 str. ISBN 978-963-9627-93-2.

Mađarski povjesničar turkološkog usmjerenja Pál Fodor jedno je od najuglednijih imena svjetske osmanistike s bogatim znanstvenim doprinosima na polju političke, vojne i kulturne povijesti Osmanskoga Carstva na prostoru srednje Europe, odnosno srednjovjekovnoga Ugarskoga Kraljevstva. U ovoj knjizi autor je djelomično sabrao svoje ranije zaključke o vojno-političkoj povijesti Osmanskoga Carstva u drugoj polovici 15. i tijekom 16. stoljeća, a posebice o osmansko-ugarskim i osmansko-habsburškim odnosima, pri tome obilno koristeći izvorno arhivsko gradivo. Osim toga, Fodor je iznio nove spoznaje i zaključke, objedinjujući i korigirajući svoje ranije teze za koje je nakon trideset godina osmanističke karijere utvrdio da su bile manjkave. Povrh toga, važno obilježje knjige leži u tome da je autor predstavio gledišta drugih mađarskih stručnjaka o spomenutoj temi; njihovi su doprinosi na ovome polju dosad nepravedno stajali u sjeni međunarodnih postignuća zbog jezične barijere.

U uvodnom poglavlju naslovljenom *Introduction* (7-24. str.) Fodor kritizira neke novije radove s područja osmanistike koji razvijaju moderne trendove u historiografiji i primjenjuju ih u osmanistici, te relativiziraju, odnosno revidiraju starije znanstvene spoznaje. Naime, Fodor je protivnik revizionizma u istra-

živanju osmanske povijesti, posebice nametanja stava da su Osmanlije aktivno sudjelovali u kulturnom, tehnološkom i inom razvoju zapadne i središnje Europe. Taj novi stav plod je imperijalnog, odnosno postkolonijalnog zaokreta (*post-colonial turn*) u modernoj osmanistici, tijekom kojega se počelo s razgrađivanjem ranije ustanovljenih paradigmi i s „pozapadnjivanjem“ Osmanskoga Carstva, odnosno uklapanjem specifičnih osmanskih fenomena u europske fenomene, npr. razvijanjem teze o „osmanskom dobu velikih otkrića“, koju Fodor smatra neuvjerljivom. To ne znači, međutim, da Fodor ne smatra osmansku povijest sastavnim dijelom europske povijesti, nego da zastupa stav da se osmanska povijest, unatoč brojnim korelacijama, ipak kretala zasebnim pravcem.

Prvo poglavlje, *The conquest of Hungary and the road to Vienna (1370s-1530s)* (25-93. str.), sastoji se od četiri potpoglavlja. U prvom potpoglavlju (*Why were the Ottomans always at war? Some assumptions*; 27-48. str.) govori se o zasadama osmanske države i njezina vojnog sustava te o tijeku osmansko-ugarskih vojnih sukoba. Autor pokušava odgovoriti na pitanje jesu li Osmanlije još od stvaranja svoje države imali razrađenu osvajačku strategiju i nekakav dugoročni vojni cilj. Fodor u ovoj temi odstupa od najraširenijega stava povjesničara da se takva strategija oblikovala tek za vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog (1520.–1566.) i ustvrđuje da je već u prvoj polovici 14. stoljeća osmanska država otpočela s konzistentnom osvajačkom politikom. Cilj te politike, smatra Fodor, bila je univerzalna i imperijalna vladavina nad cijelim svijetom, s temeljem u osmanskoj ideji da su osmanski sultani bili nasljednici i islamskih kalifa i rimskih careva. Slijedom toga zaključka autor je korigirao svoj raniji stav i ustvrdio da osmanska vlast tijekom ratovanja u Ugarskoj 1520. nije

težila samo osvajanju Ugarske, nego i svih krajeva s onu stranu ugarske države, odnosno ultimativno i cijeloga svijeta.

U narednom potpoglavlju, naslovljenom *The Ottoman Empire and Hungary: The first phase* (48-55. str.), Fodor tumači osmansko-ugarske sukobe i propast ugarske države, pri čemu ustvrđuje da su Osmanlije tijekom čitavog razdoblja tih sukoba imali namjeru potpuno osvojiti Ugarsku – ta je teza često bila osporavana u osmanističkim krugovima. Autor uvjerljivo obrazlaže nemogućnost ugarskoga državnoga vodstva da spriječi osmansku invaziju u Ugarsku početkom 16. stoljeća i time opovrgava tumačenja koja osmanske uspjehe na tome području pripisuju ponajviše nesposobnosti ugarskoga vodstva. Ugarskoj, naime, nisu mogli pomoći ni novi križarski pohodi, ni sklapanje protuosmanskih saveza, niti sklapanje osmansko-ugarskog mira, a ugarska pogranična obrana učinila je najviše što je mogla pred superiornošću osmanskih snaga. Fodor opravdano zaključuje da je Sulejman Veličanstveni smišljeno odabrao ugarsku državu za prvi cilj svojih vladarskih pregnuća i opovrgava stavove o tome da je tek rivalstvo s carem Svetoga Rimskog Carstva Karlom V (1519.–1556.) prouzročilo te sukobe.

U potpoglavlju naslovljenom *The accession of Süleyman and the western turn in Ottoman politics* (56-74. str.) govori se o razjedinjenosti Europe u vrijeme uspona Sulejmana Veličanstvenog na prijestolje 1520. godine i, shodno tome, o stvaranju prilike za Osmanlije da prošire svoje uspjehe u srednjoj Europi. Usmjerenost Sulejmanova oca, sultana Selima I (1512.–1520.), na osvajanja na Bliskom istoku i ratovanje protiv muslimanskih država Safavida i Mameluka stvorili su animozitet osmanskoga društva prema sukobima s istovjercima. Zbog toga je Sulejmanova promjena smjera osmanskih osvajanja prema srednjoj Europi

bila potez koji mu je donio golemu potporu među osmanskim upravljačkim i vojničkim slojem, ali i među širokim narodnim masama, i sveopći osmanski elan za velike vojne pothvate u smjeru Ugarske. Vladavina Selima I i njegovih prethodnika bila je uvod i priprema za vladavinu sultana Sulejmana, koji je zahvaljujući pothvatima svojih predaka imao strukturnu, financijsku i vojnu podlogu za pokušaj uspostave svjetskoga carstva.

U idućem potpoglavlju, *The conquest of Hungary and the ensuing Ottoman-Habsburg rivalry in Central Europe* (74-93. str.), Fodor detaljno i uvjerljivo iznosi postavke svoje teze o usmjerenosti Sulejmanovih strateških ciljeva na osvajanje čitave središnje Europe i poražavanje Habsburgovaca, a ne samo Ugarske, u ratovima nakon pobjede kod Mohača 1526. godine. Zastoj koji je nastao u osmanskim prodorima nakon ogromnog uspjeha 1526. godine autor objašnjava iznenađenjem osmanskoga vodstva relativno lakom pobjedom. Priлика koja je propuštena u narednim godinama za daljnja osvajanja i potpuno uklapanje ugarskoga teritorija u osmansku državu pokazala se neprocjenjivom u idućim desetljećima, kada Osmanlije zbog angažiranosti na još trima bojišnicama (Sredozemno more, Safavidsko Carstvo i Indijski ocean) nisu mogli svu svoju vojnu snagu usmjeriti prema Ugarskoj. Inzistiranje sultana Sulejmana na teško ostvarivom osvajanju Beča uništilo je osmanske šanse za uspjeh ne samo na ugarskoj, nego i na svim drugim bojišnicama. Propuštanje prilike u 1520-im godinama prouzročilo je tegobnu borbu na ugarskom teritoriju u narednim stoljećima.

U drugom poglavlju, pod naslovom *The capture of Buda and the road to Szigetvár* (95-129. str.), autor u potpoglavlju *A decisive decade (1541-1550)* (97-102. str.) opisuje Sulejmanovo nastojanje

da još jednim pohodom na Beč (nakon neuspješnih pohoda 1529. i 1532. godine) ostvari svoju opsesiju osvajanjem habsburške prijestolnice. Uostalom, od trinaest velikih osmanskih vojnih pohoda za Sulejmanova života, devet ih je bilo usmjereno u srednju Europu i čak tri u smjeru Beča. Sulejman nikad nije uspio ostvariti taj cilj, a neuspjeh je „okrunjen“ potpisivanjem habsburško-osmanskog mira 1547. godine. Iako je tim mirom habsburška strana nominalno bila podređena i prisiljena plaćati počasni godišnji danak, osmanska je strana ostala bez velikih dobitaka i neizravno je morala pristati na uspostavu pat-pozicije; vrijeme velikih osvajanja u Europi bilo je davno gotovo i počelo je vrijeme iscrpljujućih pograničnih borbi bez velikih rezultata.

U drugom potpoglavlju, naslovljenom *The Transylvanian crisis of 1551-52 and the limits of imperial politics* (103-129. str.), detaljno se tumače pokušaji uspostave habsburške vlasti u Transilvaniji i osmanski vojni odgovor tijekom 1551. i 1552. godine. Iako je osmanska vojna sila opet imala velike rezultate i uspjela osujetiti habsburške namjere u Transilvaniji, osmanski vojni stroj postao je preopterećen angažmanom na više strana i zato nije mogao potpuno ovladati situacijom. Rezultat osmanskog vojnog pohoda 1551. i 1552. godine bio je prisustanak habsburške i osmanske strane da Transilvanija ostane poseban entitet, jer je ni jedni ni drugi nisu mogli neometano podvrgnuti svojoj vlasti. Što se tiče osmanske imperijalne politike, ona je zapala u posvemašnju krizu, jer Carstvo nije bilo u stanju odrediti jasne prioritete i držati se isplative dugoročne strategije. Zbog toga je osmansko vodstvo polako odustajalo od velikih vojnih pohoda i osvajanja – koji su bili pokretačka snaga Carstva – i to je postalo jednim od najvećih uzroka slabljenja osmanskoga državnog sustava.

U zaključnom poglavlju, *Epilogue: The road to Szigetvár* (129-133. str.), Fodor u kratkim crtama opisuje posljednji, posmrtni Sulejmanov uspjeh osvajanja važne pogranične tvrđave u Sijetu kao njegov pogubni залог svojim nasljednicima. Naime, Sulejmanovo doba smatralo se „zlatnim dobom“ Osmanskoga Carstva i njegovi strateški ciljevi smatrani su ciljevima koje se moralo ostvariti pod svaku cijenu. Zato su naredni sultani idućih 120 godina neuspješno usmjeravali vojne napore prema Beču i time iscrpljivali osmansku vojnu snagu do granice prenapregnutosti, te do neizbježnog sloma, koji se dogodio 1683. godine.

Na kraju knjige nalazi se iscrpan i vrlo koristan popis korištene literature pod naslovom *References* (135-160. str.). Osim toga, u bilješkama diljem knjige autor iskazuje tendenciju da čitatelju ponudi esencijalnu i najkompletniju literaturu o pojedinoj temi. Nakon popisa literature slijedi *Indeks* (161-175. str.), odnosno kazalo zemljopisnih pojmova, osobnih imena i tematskih pojmova. Knjiga je, pored toga, opremljena nekolicinom zemljovida pomoću kojih je olakšano razumijevanje prostorne usmjerenosti osmanskih vojnih pothvata.

Velika kvaliteta ove nevelike knjige leži u tome da autor konzistentno, jezgrovito i uvjerljivo tumači svoje stavove o kompleksnoj temi osmanske imperijalne politike druge polovice 15. i tijekom 16. stoljeća, čime pruža nezaobilaznu literaturu za povjesničare koji se bave istraživanjem imperijalne povijesti srednje Europe i za one koji proučavaju povijest habsburške i osmanske države. Pored toga, ova će knjiga biti zanimljivo štivo za sve čitatelje laike koje zanima politička, diplomatska i vojna povijest Osmanskoga Carstva.

Andelko Vlašić



Denis NJARI: *A kelet-szlavóniai magyarok a két világháború között / Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova* (Osijek: Demokratska zajednica Mađara Hrvatske – Mađarski kulturni krug Zrínyi – Studio HS Internet, 2017). 156 str. ISBN 978-953-7630-93-5.

Istraživači prošlosti povremeno imaju sreću da pronađu dobar povijesni izvor. Takvu je sreću imao povjesničar Denis Njari, koji je, prilikom istraživanja o mađarskim selima u Slavoniji, u Državnoj knjižnici Szécsenyi u Budimpešti (u okviru Zadružbine Lászla Telekija) pronašao rukopis koji dosad nikome nije bio poznat. Pronašao je rukopis Imrea Deáka, koji je živio u Somboru između dvaju svjetskih ratova i ondje radio kao odvjetnik. Autor tih detaljnih bilješki posjetio je devet istočnoslavonskih sela između 1935. i 1937. godine. Podatke prikupljene osobnim obilaskom tih sela tijekom narednih je godina uobličio u rukopis, no nije poznat ni cilj prikupljanja tih podataka ni njihovi potencijalni korisnici. Sva posjećena i analizirana naselja autor je prikazao istom logikom. To je u uvodu pojasnio Denis Njari u svojoj knjizi, koja je objavljena uz pomoć Demokratske zajednice Mađara Hrvatske i Mađarskog kulturnog kruga Zrínyi koji djeluje u Osijeku. Knjiga obuhvaća 150 stranica teksta i 6 priloženih stranica s fotografijama u boji u izvrsnoj kvaliteti koju u ruke čitatelja donosi nakladnik Studio HS Internet d.o.o.

Priredivač izvora Denis Njari donio je vrlo dobru odluku da se knjiga izda dvojezično. Urednica knjige je Zita Jukić, lektorica hrvatskoga teksta Marina Njari, a prevoditelj predgovora Lehocki & Molnar. Autor utemeljeno navodi u uvodu: „Postojeću literaturu često obilje-

žava poopćavanje i pojednostavljivanje određenih povijesnih fenomena vezanih za mađarsku nacionalnu manjinu u Hrvatskoj, a ponekad i potpuno prešućivanje bitnih povijesnih činjenica.“

Prije samih bilješki o selima, u knjizi se nalazi predgovor od trideset stranica. Taj je predgovor vrlo važan jer se poziva na radove koje su iznimno malobrojni na hrvatskom jeziku, a svega ih je nekolicina i na mađarskom jeziku, koji su se bavili Mađarima na spomenutom području, uključujući stariju i noviju periodiku. Zahvaljujući tome, i hrvatskim čitateljima i istraživačima postaje jasno koje su razlike između Mađara u Hrvatskoj i Mađara koji žive u „dravskom trokutu“ (tj. hrvatskoj Baranji). Potonji pripadaju hrvatskoj državi od 1918. godine, kada je darđanski okrug, odnosno najjužniji dio dotadašnje mađarske županije Baranje (Baranya) priključen novonastaloj državi. S druge strane, dio mađarskih sela južno i istočno od Osijeka postoji zabilježen već od 1100-tih godina, a ona nisu nestala ni za vrijeme 150-godišnje turske vladavine, ili su tada obnovljena. Kada je pak riječ o drugoj skupini sela u istočnoj Slavoniji spomenutoj u izvoru, autor je vrlo korektan i ne manipulira s podacima o mađarskoj prisutnosti u Hrvatskoj ili o osnutku tih sela, nego naglašava, posebice hrvatskoj stručnoj i zainteresiranoj javnosti, da je nakon ukidanja Vojne granice 1870-ih i 1880-ih godina došlo do pada cijene obradive zemlje, uslijed čega su se brojni mađarski seljaci doselili u Slavoniju, osim spomenutoga područja istočne Slavonije, i na područje oko Bjelovara i Virovitice. To je neophodno istaknuti zbog toga jer se jedino na taj način može objasniti tadašnji veliki porast broja Mađara u Hrvatskoj, koji je do 1910-ih godina prešao i stotinu tisuća. Mađarsko stanovništvo koje se pojavljuje u različitim vremenskim razdobljima i na različitim područjima u Slavoniji dobro je klasificirano i nadati se je da će

se ta klasifikacija polako prihvatiti i u budućim radovima na hrvatskom jeziku. „Devet istočnoslavonskih naselja može se podijeliti u tri skupine: prvu skupinu obuhvaćaju naselja osječčkoga kraja, drugu skupinu naselja zapadne Đakovštine, a treću skupinu naselja vukovarskoga (ili zapadnosrijemskoga) kraja.“ Knjizi je također priložen i zemljovid s ucrtanim položajem tih naselja. Predgovor se završava analizom brojčanih podataka o hrvatskom, mađarskom, njemačkom i srpskom stanovništvu koje je prikupio Imre Deák. Njari pruža korektnu stručnu analizu o analiziranim selima i o naseljavanju Mađara u Slavoniji. Utemeljeno zaključuje da su mađarski poljoprivrednici zahvaljujući svojoj stručnosti i marljivosti uspijevali gospodarski napredovati i u novonastalom Kraljevstvu SHS, unatoč tomu što su u njemu bili diskriminirani i što je na njih agrarna reforma djelovala izuzetno štetno.

Pored materijalnih potresa koji su ih zadesili, nakon 1918. godine ostali su i bez kulturne podrške vlade u Budimpešti, tako da se informiranje slavonskih Mađara novinskim tiskom radikalno umanjilo i svodilo na relativno kraće ili duže oslanjanje na pojedine lokalne listove. Najviše su čitali novine *Friss Újság* izdavane u Novom Sadu. Istovremeno, u Čakovcima je postajalo pet, a u Ivanovcima Đakovačkim dva radio-uređaja. Slično tomu, velike su gubitke stanovnici tih sela podnijeli i po pitanju školstva, jer su početkom 20. stoljeća zahvaljujući Julijanskoj akciji imali osigurano obrazovanje na mađarskom jeziku, no ono je ugašeno odlaskom nastavnika, tj. sa završetkom Prvog svjetskog rata. Iako analiza Julijanske akcije nije cilj knjige, Njari – možda po prvi put među suvremenim hrvatskim povjesničarima – kratko, ali vrlo objektivno piše o uzrocima velike odbojnosti u Zagrebu prema razvoju mađarskih škola. Nakon odlaska mađarskih učitelja, u naseljima sa sta-

novništvom reformirane (kalvinske) kršćanske vjeroispovijesti pastori su ostali duhovni vođe, dok su u naseljima sa stanovnicima katolicima postavljani svećenici koji su govorili samo hrvatskim jezikom i koje stanovništvo nije razumjelo nijednu riječ. Iako se samo u jednoj rečenici i referenci spominje biskup Antun Akšamović, iz teksta Imrea Deáka daje se iščitati da je odnos između katoličke crkve (tj. Đakovačko-srijemske biskupije) i podložnih Mađara bio loš, što se može pripisati biskupovom hungarofobnom stavu.

Nakon podataka o svim selima, Njari je na kraju knjige posebno poglavlje naslovio „Dodatak“, a u njemu su na tri stranice skupljeni brojevi podaci iz svih sela te su podatci iz popisa stanovništva 1910. godine uspoređeni s podacima koje je Imre Deák terenski prikupio 1937. i 1938. godine. U tom se razdoblju dogodila drastična promjena, jedino se u đakovačkom kraju broj Mađara nije smanjio, nego je neznatno porastao. U ostalim selima, prema podacima prikupljenima na temelju osobnih svjedočanstava i izjava, broj se smanjio. Vladislavci u blizini Osijeka bili su izuzetak, ali protiv gotovo udvostručenoga broja mađarskoga stanovništva u tom mjestu Deák je imao vrlo osuđujući stav, bez ikakvoga objašnjenja. Njari nadalje statističke podatke uspoređuje s podacima iz službenih popisa stanovništva Kraljevstva SHS, odnosno kasnije Jugoslavije, iz 1921., 1931., pa čak i s podacima iz popisa stanovništva 1948. godine. Premda se broj registriranih Mađara u svakome popisu stalno smanjuje, oni i dalje ostaju prisutni. No, suprotno Nijemcima, koji su u potpunosti i naglo nestali, Mađari su se postupno asimilirali.

Nakon uvodne studije, prema ranije navedenoj klasifikaciji, donosi se izvorna građa. Za svako selo Deák je zabilježio podatke o njegovom podrijetlu (osnutku), području koje je obuhvaćalo i

na kojem se nalazilo, distribuciji posjeda među seljacima, sastavu stanovništva, njihovom društvenom stanju, vjerskoj raspodjeli, obrazovanju i stanju lokalnih školskih prilika, mjesnim udruženjima i društvima te prisutnosti medija (novina i radio-uređaja). Započeo je na prikupljanju građe i za grad Osijek, no osim najosnovnijih crtica, o stanju u Osijeku ne donosi podrobnije podatke.

Na kraju uvoda, autor knjige izražava želju: „Ovim dvojezičnim izdanjem nadamo se da ćemo ne samo pripomoći dolasku do novih spoznaja o povijesti Mađara u Slavoniji, nego i potaknuti dijalog i suradnju hrvatske i mađarske historiografije.“ Autor ovog prikaza s tim se može samo složiti - neka bude tako...

János Majdán

(prev. Denis Njari)



Domagoj TOMAS: *Apostolska administratura za sjevernu Slavoniju i Baranju (1923.-1972.)* (Đakovo – Osijek: Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu – Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2018). 247 str. ISBN 978-953-6935-41-3.

U navedenoj knjizi Tomas raščlanjuje crkvenoadministrativni položaj sjeverne Slavonije i južne Baranje od završetka Prvoga svjetskog rata do integracije toga područja u sastav Đakovačke ili bosanske i srijemske biskupije. To podrazumijeva analizu uloge i značenja Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju, kao crkvenoadministrativne jedinice koja je na tom teritoriju ustrojena 1923. Navedenoj problematici historiografija (kako hrvatska, tako i ma-

đarska) do sada nije posvetila dovoljno pozornosti u smislu njene detaljnije i cjelovitije razrade. Dosadašnja istraživanja tematski se samo djelomično dotiču Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju, dok ova knjiga napokon donosi cjelovitu analizu. Tomas se u uvodnom dijelu knjige osvrće na ranije inicijative za rješavanje pitanja crkvene uprave nad područjem sjeverne Slavonije te analizira međunarodne okolnosti koje su uvjetovale nastanak Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju, s naglaskom na Trianonski sporazum, čijim je odredbama i Baranja podijeljena između Kraljevine Mađarske i Kraljevine SHS.

Središnji dio knjige čine tri poglavlja, kronološki omeđena prijelomnim odlukama vezanim uz teritorijalnu organizaciju crkvene uprave na području sjeverne Slavonije i južne Baranje. Poglavlja su podijeljena na niz tematskih potpoglavlja, od kojih jedno obuhvaća pregled političkih događanja na međunarodnom planu koja su utjecala na crkveno-državne odnose, dok nekoliko njih ispunjava statistički prikaz podataka iz relevantnih izvora, poput biskupijskih šematizama i kanonskih vizitacija. Nekoliko se potpoglavlja odnosi na kronološki prikaz crkveno-državnih odnosa na mikrorazini, kao i potpoglavlja koja prikazuju neke druge specifične čimbenike iz domene crkveno-državnih odnosa, koji su značajno utjecali na njihovo usmjeravanje.

U prvom poglavlju govori se o nastanku Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju 1923. i njezinoj podjeli na Apostolsku administraturu za sjevernu Slavoniju pod upravom đakovačkoga biskupa te Apostolsku administraturu za južnu Baranju pod upravom pečuškokoga biskupa 1941. To je bio dio složenih procesa koji su zahvatili crkveno-državne odnose neposredno nakon Prvoga svjetskog rata. Naime, uslijed razgraničenja između Kraljevine

Mađarske i susjednih država, dijelovi biskupija sa sjedištem u Mađarskoj pripali su Austriji, Čehoslovačkoj, Rumunjskoj i Kraljevini SHS. Stoga je na taj scenarij Sveta Stolica odlučila odgovoriti ustrojavanjem apostolskih administratura, kao privremenih jedinica crkvene uprave za pojedina područja u specifičnom okruženju. Naposljetku, u slučajevima većih i samoodrživih administratura ustrojene su nove biskupije, dok su manje administrature pripojene susjednim biskupijama, sa sjedištima u državama u kojima su se nalazile. U slučaju područja sjeverne Slavonije i južne Baranje radilo se o Apostolskoj administraturi za sjevernu Slavoniju i Baranju, ustanovljenoj 1923. i podređenoj upravi đakovačkog biskupa Akšamovića. Središnje državne vlasti Kraljevine SHS kontinuirano su nastojale svojim diplomatskim angažmanom kod Svete Stolice postići rezultat prema kojemu bi to crkvenoadministrativno područje što ranije postalo integralnim dijelom Đakovačke biskupije. Do rješenja toga pitanja nije došlo tijekom međuratnoga razdoblja, u prvom redu jer nije postignuta ratifikacija prethodno potpisanog konkordata između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije 1937., zbog pritiska Srpske pravoslavne crkve. To je neminovno dovelo do zatezanja diplomatskih odnosa između Kraljevine Jugoslavije i Svete Stolice. No, na odugovlačenje donošenja konačnog rješenja za to područje utjecao je i pritisak mađarske diplomacije, kao i mađarskih biskupa, na stav Svete Stolice s tim u vezi. Sv. Stolica nastojala je održavati politički balans između hrvatskih i mađarskih interesa, ne želeći žuriti s konačnom odlukom.

U drugom poglavlju razrađuje se kratko razdoblje koje se uglavnom podudara s postojanjem NDH, 1941. – 1945. Analizira se podjela Apostolske administrature na dva dijela tijekom Drugoga svjetskog rata, s dodjelom uprave baranjskoga dijela pečuškom biskupu, kao

mogući dodatni motiv ili povod za odstupanje Antuna Akšamovića s mjesta đakovačkog biskupa. Naime, s nastankom novih okolnosti na međunarodnom planu tijekom Drugoga svjetskog rata, došlo je i do revizije granica koje su prethodno bile utvrđene između Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Mađarske. U pogledu južne Baranje, to je značilo povratak na stanje prije Trianonskog ugovora, odnosno vraćanje čitavog područja Baranje pod mađarsku upravu. Sveta Stolica razdvojila je 1941. Apostolsku administraturu na navedena dva sastavna dijela, čije su granice pratile državne između NDH i Kraljevine Mađarske. No, zbog promjena političkih okolnosti takvo je stanje na planu međudržavnih granica potrajalo tek nepunih pet godina. Međutim, ta je odluka bila u skladu s dotadašnjom političkom praksom Svete Stolice, da biskupije ne bi trebale imati transgranični karakter, odnosno da granice biskupija ne bi trebale prelaziti državne granice.

Treće poglavlje problematizira najdulje razdoblje, tj. od završetka Drugoga svjetskog rata do pripojenja Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju Đakovačkoj biskupiji 1972. U tom razdoblju prijelomna je bila 1952. godina, kada je došlo do ponovnog sjedinjenja dviju apostolskih administratura na području Pečuške i Đakovačke biskupije u zajedničku Apostolsku administraturu za sjevernu Slavoniju i Baranju pod upravom đakovačkog biskupa. Naime, svršetak Drugoga svjetskog rata doveo je do novih promjena na planu razgraničenja među državama koje su upravljale područjem spomenutih dviju administratura, pa je ono u cijelosti pripalo novonastaloj FNRJ. Sveta Stolica takvo je stanje utvrdila tek 1951., ponovnim sjedinjenjem navedenih administratura u Apostolsku administraturu za sjevernu Slavoniju i Baranju. Ogađanja te odluke uzrokovano je sve izraženijim otvorenim neprijateljstvom komunistič-

ke vlasti prema Katoličkoj crkvi. To je dovelo i do prekida diplomatskih odnosa između Svete Stolice i FNRJ 1952., što je doprinijelo daljnjem održavanju *statusa quo* u pogledu crkvene uprave nad Apostolskom administraturom za sjevernu Slavoniju i Baranju. Međutim, normalizacijom jugoslavensko-vatikanskih odnosa 60-ih godina 20. st., otvorena je mogućnost za ponovnu uspostavu diplomatskih odnosa između Svete Stolice i SFRJ 1970. godine, čime su stvoreni preduvjeti za konačno dugoročno rješenje crkvenoadministrativnog pitanja sjeverne Slavonije i južne Baranje, koje je uslijedilo 1972. Zasluge za takav rezultat u prvom redu pripadaju đakovačkom biskupu Stjepanu Bäuerleinu, koji je u jeku Drugoga vatikanskog koncila odlučio poduzeti inicijativu za rješavanje tog pitanja.

Tomas u zaključku konstatira iskazanu konstantnu sporost u donošenju odluka kao opću poslovičnu odliku diplomacije Svete Stolice, koja je iskazana i u slučaju Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju. Također, primjećuje da je, uz strukturne promjene do kojih je dolazilo u samom vrhu Katoličke crkve, na mogućnost teritorijalne reorganizacije crkvene uprave utjecaj vršila i razina komunikacije između đakovačkih biskupa i svih zainteresiranih strana u pregovorima oko budućnosti Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju. To je podrazumijevalo Svetu Stolicu, Pečušku biskupiju te središnju državnu vlast, odnosno njezine relevantne čimbenike u vidu ministarstva i njihovih odjela. U tom smislu zaključuje da Akšamovićev mandat karakterizira političko kameleonstvo, odnosno trajna prilagodljivost svim režimima i državnopravnim subjektima s kojima je komunicirao, dok je Bäuerlein imao do sljedan i održašit stav prema komunističkoj vlasti pa je stoga naglasak stavljao na otvaranje komunikacijskih kanala prema

Svetoj Stolici i Pečuškoj biskupiji, što je urodilo plodom, tj. konačnim pripojenjem Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju Đakovačkoj biskupiji 1972. godine.

Tomas na kraju zaključuje da su „odnosi između Svete Stolice i svih relevantnih državnopravnih subjekata u čitavom analiziranom razdoblju doživljavali uspone i padove, ovisno o zakonskoj regulativi i njezinoj praksi koja je primjenjivana prema Katoličkoj crkvi unutar njihovih granica. S obzirom na razinu tih odnosa stvarali su se preduvjeti za razgraničenje među biskupijama, a kao rješenja do konačnog pripojenja tih teritorija susjednim biskupijama ili uspostave novih biskupija na njima nametala se uspostava apostolskih administratura, kao struktura prijelaznog i ograničenog vijeka trajanja.“

Ovdje je potrebno naglasiti da je Tomas vrlo kritički pristupio obradi dostupnog arhivskog gradiva, objavljenih izvora, novina, časopisa i drugih periodičkih publikacija te dosadašnjih historiografskih doprinosa. U svom istraživanju Tomas je koristio vrlo raznolike i relevantne arhivske izvore i literaturu. Najznačajniji izvore svakako je pronašao u Središnjem nadbiskupijskom arhivu u Đakovu, te u Arhivu Pečuške biskupije u Pečuhu. No, mnoge je izvore pronašao i u župnim arhivima župa koje su se nalazile u sastavu Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju.

Iako se radi o relativno uskom prostornom okviru, vremenski okvir koji je zahvaćen u knjizi omogućava utvrđivanje nekih konstanti i varijabli u crkvenodržavnim odnosima koje bi bile usporedive i primjenjive u budućim analizama sličnih crkvenoadministrativnih promjena. U svakom slučaju ova će knjiga poslužiti i drugim istraživačima, kako povijesne, tako i drugih struka, za bolje

razumijevanje navedene problematike i njena daljnja istraživanja.

Miroslav Akmadža



Anna Maria GRUENFELDER: *Sustigla ih Šoa. Strani židovski izbjeglice u Jugoslaviji (1933.-1945.)* (Zagreb: Srednja Europa, 2018). 315 str. ISBN 978-953-7963-71-2.

U kontekstu suvremenih ratova, od onih u Afganistanu, preko Iraka i Libije do Sirije, pitanja vezana uz emigrante i izbjeglice nikada nisu bila aktualnija. Sukladno tomu i različita istraživačka područja, poput politologije i sociologije, stvorila su korpus tekstova koji se bave ovom problematikom. Međutim, ova pitanja i dalje zauzimaju sekundarno istraživačko područje u historiografskim okvirima.

Inače, sam termin izbjeglice/emigranti često izaziva negativnu percepciju u kojoj se manifestira diskriminirajući odnos prema *drugome*. Štoviše, dolazi do kreiranja iznimno negativnoga javnoga diskursa unutar kojega neke društvene strukture, poput sisačkoga biskupa Košića, bez imalo dokaza, proklamiraju tezu kako su ovi ljudi neintegrirani i nasilni prema domaćem stanovništvu i „našoj kršćanskoj kulturi“. U okviru ovih semantičkih tvorevina krije se namjera stvaranja društva lišenog empatije, a samim time i sposobnosti instinktivne pomoći ljudima koji bježe u drugu zemlju tražeći spas.

O navedenom progovara i knjiga austrijske povjesničarke i teologinje Anne Marie Gruenfelder, u okviru pet poglavlja (Imigracijska politika Kraljevine Ju-

goslavije 1933.-1941.; Pod okupacijom – strani židovski izbjeglice u okupiranoj Jugoslaviji; Njemačko-talijansko „hrvanje“ oko židovskih izbjeglica; Njemački *Endlösung* u bivšim talijanskim predjelima; Osmi svibnja 1945. i preživjele žrtve progona) u kojima tematizira odnos Kraljevine Jugoslavije, odnosno Nezavisne Države Hrvatske prema židovskim emigrantima koji su raseljavani uslijed nacističke politike „konačnoga rješenja“. Ova knjiga predstavlja nadasve aktualnu tematiku koja ne smije ostati isključivo vezana uz uski historiografski krug. Naime, s jedne strane vrijednost ove studije očituje se u činjenici da, kako je prethodno navedeno, do sada ne postoji sustavna historiografska studija o povijesti emigracije, pa tako ni one židovske. S druge strane, ova knjiga nam pruža uvid u najsramotniji dio ljudske povijesti, u kojemu su brojne društvene strukture odlučile ne djelovati ili su se čak priklonile nacističkom i fašističkom režimu. Na taj nam način Gruenfelder pruža uvid u ono što se dogodilo uslijed provođenja politike koja je emigrante smatrala opasnošću za moral lokalnog stanovništva i financijskom teretom. Nevjerojatna komparativnost, u smislu već navedene izjave biskupa Košića, sa suvremenim stanjem i više je nego zastrašujuća.

Inače, Anna Maria Gruenfelder nije nepoznata hrvatskoj javnosti. Naime, između ostaloga, surađivala je s *Feral Tribuneom* te feminističkim časopisom *Kruh i ruže*, dok je 2007. godine, također u izdanju Srednje Europe objavila knjigu *U radni stroj velikog njemačkog Reicha! Prisilni radnici i radnice iz Hrvatske*, u kojoj je predstavila marionetski karakter tzv. nezavisne Pavelićeve države, a koji je poslušno slao svoju radnu snagu u njemački Reich za potrebe izgradnje Hitlerovoga vojnoga stroja.

S obzirom na navedeno, povijest emigracijske politike, posebno u kontekstu rasta antisemitizma 1930-ih godina,

predstavlja itekako važno istraživačko područje koje još uvijek nije dovoljno zastupljeno u suvremenoj historiografiji. Stoga studija ove povjesničarke i teologinje problematizira sudbinu stranih Židova, koji su većinom dolazili iz Austrije, Poljske i Čehoslovačke na područje Kraljevine Jugoslavije, odnosno kasnije uspostavljenih kvislinških tvorevina. Pristupajući problematici u kvantitativnim okvirima, a oslanjajući se pri tome na podatke Aleksandra Kelina (glavnoga tajnika Židovske bogoštovne općine Zagreb za pomoć izbjeglicama), autorica navodi da se radi o broji od 55.500 Židova koji su prošli kroz Kraljevinu Jugoslaviju, od kojih je njih 51.500 napustilo ovaj prostor prije napada 6. travnja 1941. godine. Stoga istraživački cilj ovoga rada predstavlja „nadopunjavanje praznine“, tj. prikaz sudbine 4000-5000 Židova koji su ostali na ovom prostoru. Inače, jugoslavenske su se vlasti, barem u zapisima Zemaljske komisije za repatrijaciju Narodne Republike Hrvatske te Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina i okupatora i njihovih pomagača, na njih referirale kao na emigrante ili izbjeglice ili pak jednostavno kao na strane Židove.

Tematski knjizi možemo pristupiti s nekoliko aspekata; od pristupa koji obuhvaća buđenje ksenofobije i antisemitizma u Kraljevini Jugoslaviji u kontekstu njezine migracijske politike, preko pojedinačnih priča, poput one Imre Rochlitz, zatim problematiziranja odnosa lokalnoga stanovništva prema izbjeglicama, do odnosa novouspostavljene komunističke vlasti prema pitanju stranih Židova koji su se u svibnju 1945. godine našli na prostoru Jugoslavije. Kako knjiga otvara mnoga pitanja, u ovom ćemo se prikazu fokusirati samo na ona najvažnija koja se mogu aktualizirati i koja nam mogu poslužiti kao putokaz za redefiniranje nekih dosadašnjih politika, poput opetovanoga podizanja žica na granicama nekih zemalja.

Njemačka politika prema Židovima stvorila je ogroman emigracijski val, koji je većina država dočekala prilično nespremno. Najveći je val uslijedio nakon *Anschlusa* (1938.), odnosno pokušaja atentata na Hitlera (1939.), nakon čega su nacističke vlasti intenzivnije pristupile *metodi čišćenja*, u okviru koje su Židovi birali između dviju mogućnosti: dobrovoljnoga napuštanja mjesta boravka ili nasilnoga prebacivanja preko granice. To je izazvalo veliki pritisak na granice, posebno Kraljevine Jugoslavije, uslijed nemogućnosti izdavanja viza. Razlog pritiska na jugoslavensku granicu krio se u činjenici da je Kraljevina Jugoslavija bila na glasu kao gostoljubiva imigracijska zemlja. Ovo je vjerojatno jednim dijelom bilo uvjetovano i odnosom prema ruskim emigrantima koji su dolazili na ovaj prostor nakon Oktobarske revolucije. Potonje se posebno odnosi na pripadnike vojske ruskoga carskoga generala Pjotra Nikolajeviča Wrangela, koji je nakon sloma carističkoga režima predvodio otpor protiv boljševika, a čiji su vojnici nakon poraza, između ostaloga, pronašli utočište i na području Slavonije, odnosno Banata. U prilog tezi kako su bili itekako dobro prihvaćeni od strane tadašnjih državnih struktura govori i činjenica da im je omogućena kolonizacija nekih mjesta te da su u pojedinim krajevima imali čak i policijske ovlasti. Sukladno tomu, prema nekim izvorima, Wrangel je izjavio kako im je samo tadašnja Kraljevina SHS pružila ruku pomoći.

Na tragu navedenoga, brojni su Židovi počeli dolaziti u Kraljevinu Jugoslaviju, poput Bečanina Manësa Sperbera, koji je inače bio i član Njemačke komunističke partije (DKP). Sperber je postao aktivan u zagrebačkom kulturnom životu te se ubrzo počeo družiti s istaknutim komunistima. Između ostaloga, prijateljio se s Miroslavom Krležom.

Jugoslavenska se gostoljubivost drastično smanjila već 1937., kada je

ukinuto izdavanje tranzitnih viza. Nakon toga uslijedili su zaoštavanje izbjegličkoga zakonodavstva i odluke o osnivanju mjesta za prisilni boravak/internaciju. Uskoro su tako Židovi naselili neka mjesta, poput Fužina, Lipika, Daruvara i Makarske. U ovim mjestima internacije bili su osigurani od izгона, tj. vraćanja u Austriju ili neku drugu zemlju iz koje su došli. Valja naglasiti kako većina ovih ljudi nije imala namjeru zadržavati se na ovom prostoru, već je težila emigraciji u neku od prekomorskog zemalja ili Palestinu.

Vrlo značajan aspekt ove knjige čini prikaz odnosa lokalnoga stanovništva prema dolasku Židova, koji daje uvid u široku rasprostranjenost antisemitizma i ksenofobije. Tako Gruenfelder na temelju arhivske građe ističe da su redarstvenici primali prijave stanovništva jer „Židovi tjeraju luksuz“ dok lokalno stanovništvo mora svoju radnu snagu slati trbuhom za kruhom u tuđinu (95). Stanovnici Novoga Vinodolskoga optuživali su Židove da „samo dižu cijene“ (229), dok su se pak općinari na Jelsi pismenim putem izjasnili protiv naseljavanja Židova, navodeći da „Židovi šire protuhrvatsku propagandu“ i huškaju narod protiv NDH i sila Osovine (225). Ovakve su optužbe potpuno ignorirale politički položaj izbjeglica, svodeći ga isključivo na ekonomski segment, u okviru kojega se permanentno isticalo da žive na teret države te kako otmaju radna mjesta domaćim radnicima. Sukladno tomu, nazivali su ih neprijateljima, parazitima ili pak socijalnim i gospodarskim teretom (14). Sličnoj situaciji svjedočimo i danas, kada se upotrebljava gotovo identični diskursni aparat u pogledu izbjeglica koje pristižu s Bliskoga istoka. I opet, malo toga odgovara stvarnom stanju stvari. Tako npr. nije istina da su židovske izbjeglice bile na teret državi, jer su cjelokupnu brigu o njima vodile židovske općine, a pogotovo Zagrebačka

bogoštovna općina. Autorica ove tvrdnje potkrepljuje dokumentima Jevrejskoga historijskog muzeja u Beogradu, prema kojima zbrinjavanje izbjeglica nije opteretilo državnu socijalnu službu, nego su upravo židovske općine kao i međunarodne židovske organizacije snosile lavovski dio brige za njihovo zbrinjavanje (15). Pojedine su općine, poput one u Splitu, još 1937. godine organizirale i „škole“ u kojima su polaznike podučavale za profesionalne ribare i srodne obrte.

I dok su države uvodile nove restrikcije u pogledu dolaska židovskih emigranta, nacističke su ih vlasti i dalje prisiljavale na napuštanja njihovoga boravišta. Ovo je rezultiralo „nemilim scenama“ na granici. Tako se u izvještajima pograničnih redarstvenika navodi kako su na granici vladali očaj i panika naspram kojih ni redarstvenici nisu mogli ostati ravnodušni (11).

Gruenfelder u svojoj knjizi pruža svojevrsnu klasifikaciju internacije/logora, tj. načina rješavanja „židovskoga pitanja“ u NDH. Tako logore dijeli na: improvizirane (Slavetić, Kerestinec, Kruščica), improvizirane radne logore (Gospić, Jadovno, Velebit, Pag), na logore za duži, „trajni“ boravak (Jasenovac, Stara Gradiška) te logore koji su predstavljali svojevrsna mjesta „čuvanja“ do deportacije ili usmrćivanja (Loborgrad, Gornja Rijeka, Đakovo). Pri tome se daje narativna deskripcija stanja u ovim logorima potkrijepljena kvantitativnim podacima. Tako se, između ostaloga, navodi da se u Loborgradu u ožujku nalazilo 1500 žena (180). Ovaj je dio posebno važan jer predstavlja rodni aspekt emigracije, koji je uvelike marginaliziran, čak i u suvremenim emigracijama. Stoga se valja posebno osvrnuti na ženske logore, Loborgrad i Đakovo. Posebno je zanimljiva priča logor u Đakovu, a koji kreira sasvim logično pitanje: kako je moguće da se na području biskupije osnovao logor koji je, prema zapisima

spomenutoga Imre Rochlitz, bio sinonim za sigurnu smrt (194). Prema onomu što nam kao odgovor pruža Gruenfelder, biskup Antun Akšamović nakon pregovora s UNS-om (Ustaška nadzorna služba) dozvolio je korištenje objekta bivšega milina *Cereala* za smještaj logorašica. O njihovim potrebama brinuli su se članovi židovske zajednice u Osijeku, ali i pripadnici Narodne pomoći (organ CK KPH). Biskup je nekoliko puta slao dopise Paveliću u kojima je ukazivao da biskupija trpi gubitke iz najamnine, uvažavajući pri tome teze stanovnika koji su logor u svom gradu nazivali „nakazom“, ističući pri tome kako zatvorenice štete moralu grada (188). Autorica se u ocjeni pozicije đakovačkoga biskupa poziva na Zorana Vasiljevića, koji uvelike okrivljuje biskupa i njegovoga vikara za događaje u logoru, smatrajući kako na duši imaju masovno umiranje te su glavni krivci što je zbog njihovih stalnih intervencija logor naposljetku prešao u ustaške ruke. S druge strane, autorica izdvaja i tezu Grge Grbešića, koji smatra da Akšamovićeve aktivnosti nisu bile uvjetovane pomanjkanjem humanosti ili suosjećanja za zatvorenice, nego su odraz „stanovite ograničenosti biskupova shvaćanja situacije: gledao je samo interese Crkve, brijuo je samo za njezin ugled i autoritet“ (192). Međutim, čak ako i uzmemo u obzir Grbešićev argument, a bez zaplitanja u isprazno moraliziranje, valja istaknuti da je velikim dijelom njegov stav utjecao na predaju ustašama zatvorenica, koje su potom preko Jasenovca prebačene u Gradinu i ondje likvidirane.

Analizirajući ove ženske logore, Gruenfelder otvara dva jako zanimljiva pitanja: prvo se odnosi na već spomenuti rodni aspekt emigracije, a drugo na problematičan odnos katoličkih institucija prema ustaškom režimu. Upravo na odnosu katoličkoga klera prema NDH autorica demonstrira svu kompleksnost istraživanja koje uvelike nadilazi crno-bijele

nijanse koje dominiraju suvremenim historiografskim narativom. Gruenfelder s jedne strane, između ostaloga, ističe brojne intervencije koje je zagrebački kardinal Alojzije Stepinac imao kod Pavelića, kao i njegovo iniciranje osnivanja službe za pomoć Židovima (69), dok je s druge strane u listopadu 1942. godine izjavio kako Židovi kvare kulturni život, nazivajući ih „našom nesrećom“ (48), što je vjerojatno imalo za cilj dodatno ih diskreditirati kao protivnike *naše tradicije i kulture*, a samim time stvoriti dodatni antagonizam prema njima. Ovo još jednom potvrđuje teze nekih naših povjesničara kako povijesna zbivanja moramo promatrati u širim kontekstnim okvirima, a ne pribjegavati uskoj interpretaciji, koja je često povezana s osobnim ideologijskim shvaćanjima.

Osim navedenoga, autorica također analizira pokorničko djelovanje ustaša u smislu izručivanja židovskih izbjeglica. Naime, do 1942. godine nacističke vlasti su ovo pitanje prepustile ustašama. Međutim, u kolovožu navedene godine krenuo je prvi transport izbjeglica u nacističke logore. Ove su se deportacije odvijale i tijekom 1943. i 1944. godine. S druge strane, primjenom komparativne metode, Gruenfelder prikazuje i odnos talijanskih vlasti prema navedenim nacističkim zakonima. Talijanski se fašisti, za razliku od ustaša, nisu u potpunosti pokoravali njemačkim zahtjevima u ovom pogledu. Naime, unatoč diplomatskom pritisku, Italija je odlučila izručivati samo netalijanske izbjeglice (233). Kao razlozi ove uvjetno nazvane talijanske humanosti u knjizi se navode kalkulacije koje su se javile pogotovo nakon Mussolinijevoga pada krajem svibnja 1943. godine, a koje su uključivale potrebu humanoga djelovanja kako bi se u slučaju pobjede Saveznika osigurali određeni krediti. Inače, cijela situacija oko izbjeglica bila je prilično konfuzna, prije svega zbog teritorijalnih raspodjela uvjetovanih proglaš-

njem NDH. Tako su postojala anektirana područja pod talijanskom upravom, na kojima je konstantno vladao ustaško-fašistički antagonizam, a koji su izbjeglice iskorištavale. Naime, „zahvaljujući talijanskom okupacijskom režimu, na nominalno ustaškom jurisdikcijom području“ emigranti su se mogli osjećati relativno sigurno, tako da čak nisu niti izvršavali obavezno registriranje ili nošenje židovskoga znaka (227). Ovakvo se stanje uvelike promijenilo nakon talijanske kapitulacije, kada su na bivšim talijanskim predjelima uslijedile masovne likvidacije i deportacije. Između ostaloga, iz cjelokupne Riječke provincije, deportirano je preko Trsta 380 osoba (str. 253).

Osim odnosa nacističkoga i fašističkoga režima, Anna Maria Gruenfelder prikazala je i odnos komunista prema židovskim emigrantima, a koji su uvelike pomagali zatočenicima logora Kampora, opskrbljujući ih s osnovnim životnim potrepštinama, ali i informacijama (258). Neki od njih, poput već spomenutoga Imre Rochlitzza, pridružili su se komunističkom pokretu, ali Gruenfelder ističe kako je ubrzo, barem u Imreovom slučaju, uslijedila deziluzija, nakon čega je i napustio pokret. S druge strane, nove su vlasti bile prilično skeptične prema izbjeglicama jer se za određeni broj vjerovalo kako su surađivali s Gestapoom, te su na taj način i uspjeli preživjeti. Inače, autorica navodi da je nakon poraza nacizma uslijedila dobrovoljna repatrijacija austrijskih i njemačkih Židova. Stoga je nova vlast Demokratske Federativne Jugoslavije osnovala Fond zemaljske komisije za repatrijaciju. Kao privremeno rješenje, odlučeno je da se strani Židovi smjeste u zagrebačke hotele poput Esplanade ili Centrala. Kako jugoslavenske vlasti nisu imale definiranu politiku prema ovim Židovima, mali se broj odlučio ostati na području Jugoslavije. Možemo zaključiti kako se pitanje židovskih emigranta rješavalo stihijski bez konkret-

noga plana, čime su bili izloženi novoj neizvjesnosti i strahu za vlastitu sudbinu.

Inače, Gruenfelder u svojoj knjizi ruši neke dominantne pretpostavke, prije svega onu prema kojoj je NDH bila pod velikim utjecajem njemačkoga Reicha, pa su sukladno tomu njemačke službe dirigirale odnos prema Židovima. Međutim, prema arhivskim izvorima koje je autorica koristila vidljivo je „da njemačke službe u NDH službeno i javno nisu sudjelovale u istrebljivanju Židova“ (22). Ipak, autorica dodaje kako su njemačke službe imale određenoga utjecaja, prije svega u pogledu utjecaja na životne uvjete u logorima, korištenja radne snage ili ocjenjivanja rada ustaških službi. S druge strane, Anna Maria Gruenfelder u određenoj se mjeri obračunala i s izraženom revizionističkom politikom, a koja čini značajni dio našega suvremenoga diskursnoga prostora u kojemu neki, poput Igora Vukića, relativiziraju srž i narav logora u Jasenovcu, opisujući ga kao „gotovo idilično mjestasce u kojem rade pogoni, obrtničke radionice u koje su dopremljeni ljudi iz raznih krajeva“ (158). Suprotstavljajući se ovoj interpretaciji, autorica navodi svjedočanstvo preživjelog Imre Rochlitz, koji je naveo kako ubijanja u Jasenovcu nisu bila izolirana, nego se radilo o sustavnom iskaljivanju objesti nad izabranim žrtvama i „sustavnom uništavanju neprijatelja režima“ (160). Inače, Rochlitz je u Jasenovcu obavljao posao grobara, stoga njegovo svjedočanstvo možemo smatrati itekako autentičnim. Na tragu navedenoga, Gruenfelder Igora Vukića te Stjepana Razu-ma smatra zaslužnima za kreiranje hrvatske inačice „laži o Auschwitzu“ (176), navodeći masovne egzekucije koje su se odvijale od 27. prosinca 1941. do kraja siječnja 1942. (str. 162).

Vrijednost ove studije, mimo prethodno navedenoga, očiti je se i u činjenici da autorica primjenom komparativne metode pruža uvid u odnos nekih drugih

država prema židovskim emigrantima. U tom kontekstu autorica, osim Italije, izdvaja i Albaniju. Italiju Gruenfelder posebno navodi zbog administrativne povezanosti NDH s tom državom, u smislu da je ova zemlja imala pod nadzorom određeni teritorij. U okviru ovoga, osim navedene *humanosti*, autorica navodi kako je Italija židovske izbjeglice do 1940-ih tretirala kao *apolite*, odnosno osobe bez državljanstva te bez prava na političku zaštitu svoje zemlje-domovine (96). Tako su izbjeglice koje su bježale pred nacionalsocijalističkom vladavinom talijanske vlasti uhićivale i tretirale kao strane Židove te ih potom odvodili u internaciju u talijanske logore (96). Nakon 1943. Italija je ublažila svoju antisemitsku politiku te je zabranjivala pristup njemačkim i ustaškim vlastima Drugoj zoni, u kojoj su se nalazile izbjeglice. Sukladno tomu, autorica citira talijansku povjesničarku Marinu Cattaruzzi, koja navodi da je povijest spašavanja Židova u Drugoj zoni jedna od svijetlih točaka ne baš slavne povijesti talijanske vojske u Drugom svjetskom ratu (276). Autorica također povlači komparaciju s Albanijom, koju je definirala kao najboljega gostoprimca, iako je od 1940. godine bila pod talijanskim protektoratom. Razloge ovakve politike pronalazi u etičkom kodeksu određenom Kur'anom, prema kojemu postoji obaveza pružanja gostoprimstva. S druge strane, posrijedi su bili i nešto pragmatičniji razlozi, koji su se ticali politike albanskoga kralja, koji je prihvatanje izbjeglica interpretirao kao protuuslugu Britancima, koji bi ga zbog toga mogli podržati u borbi protiv talijanskih teritorijalnih pretenzija. U ovom metodološkom okviru autorica ističe i primjer Rumunjske, čije je donošenje restriktivnih zakona, u pogledu (ne)prihvatanja emigranata, direktno utjecalo i na promjenu jugoslavenske emigrantske politike.

Dakle, mimo prevladavajućega historiografskoga karaktera, knjiga Anne Marie Gruenfelder na određenoj nas podtekstnoj razini upozorava da svjedočimo recidiviranju nekih obrazaca, u smislu trenutnih emigrantskih valova (formiranje ksenofobnoga diskursa, scene na granici), što nam može poslužiti kao svojevrsni podsjetnik da ne ponovimo jednu od najvećih povijesnih pogrešaka. Inače, tematizirajući pitanje suvremene emigracije, marokanski književnik Tahar Ben Jelloun ustvrdio je kako emigracija predstavlja potpuni poraz, jer ljudi riskiraju svoje živote kako bi pokušali na vrata koja nisu otvorena. Stoga, knjigu Anne Marie Gruenfelder možemo tumačiti i kao podsjetnik da ta vrata uvijek moraju biti otvorena.

Ana Rajković



Jugoslavija u istorijskoj perspektivi (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017). 544 str. ISBN 978-86-7208-207-4.

Prošle godine pojavila se – u nakladi od 3.000 primjeraka – knjiga sabranih radova naslovljena *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, koju je objavio Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srbiji, i to u sklopu projekta koji je potpomoglo Ministarstvo vanjskih poslova Savezne Republike Njemačke, putem ambasade u Beogradu.

Tako su zainteresirana intelektualna javnost i onaj dio javnosti koji je i inače zainteresiran za temeljna povijesna pitanja područja na kojemu su egzistirale prethodne dvije jugoslavenske državne tvorevine (po nekim autorima i tri, s obzirom na pojavu onog dijela Jugoslavije

koji je kratko razdoblje egzistirao u vrijeme brutalnoga raspada) dobili rezultat onih „mnogih inicijativa“ koje spominje Sonje Biserko u riječi izdavača pod naslovom „Zašto ovaj projekat“: „Međunarodna zajednica je pokretala mnoge inicijative koje su imale za cilj utvrđivanje činjenica (broj žrtava, na primer) koje su bile uspješne. Isto tako i na prostoru bivše Jugoslavije (u novostvorenim državama) urađeno je dosta, pre svega na planu publicistike, zbirki dokumenata, svedočanstava, video materijala i sl. I posebno na planu utvrđivanja broja žrtava na svim stranama. To je važan doprinos, jer omogućuje daljnju mitologizaciju i manipulaciju brojem žrtava.“ (str. 9) U svakom slučaju, Biserko je u ime izdavača čitateljskoj publici predala 531 stranicu radova „grupe istoričara, istoričara umetnosti, kulturologa, sociologa, ekonomista, politikologa i drugih istraživača iz društveno-humanističke sfere različitih generacija. Zbornik je svojevrsan priručnik koji bi trebalo da ponudi širi okvir za čitanje opsežnijih istraživačkih radova koji su objavljeni i koji će ubuduće biti objavljivani na portalu www.yuhistorija.com“ (str. 10-11)

Svakome tko istraživanje oko izvorišta raspada Jugoslavije smatra poslom, koji mora dubiti do samih ishodišta toga raspada, očito predstavlja zadovoljstvo upozorenje izdavača da mu ambicije nisu bile da se dade definitivna slika raspada Jugoslavije, „jer će to očito biti predmet istraživanja budućih istraživača (...), već da ih podstakne“. (str. 11)

Prilozi to potvrđuju. U I. dijelu, naslovljenom „Višestruka jugoslavenstva – kako jugoslavenski narodi ulaze u Jugoslaviju“, jedini je rad Drage Roksandića, naslovljen „Jugoslavenstvo prije Jugoslavije“, 27-54). Potom slijedi II. dio, „Jugoslovensko iskustvo u nacionalnim perspektivama“, koji se nastavlja na I. dio promatranja Jugoslavije iz različitih uglova, odnosno s obzirom na multiper-

spektivnost (*post*)jugoslovenskih istorija i na zaokupljenost problemom jugoslovenstva prije Jugoslavije s isticanjem jugoslovenskoga iskustva u nacionalnim perspektivama. O tome su priloge dali Husnija Kamberović („U stalnom procepu – Bošnjaci, Hrvati i Srbi u Bosni i Hercegovini i u Jugoslaviji“, 57-81); Šerbo Rastoder („Gubitak državnosti i njena obnova – Crna Gora i Crnogorci u Jugoslaviji“, 82-114); Ivo Goldstein („Suprotstavljanje centralizmu – Hrvatska i Hrvati u Jugoslaviji“, 115-148); Ljubica Jančeva i Aleksandar Litovski („Uspostavljanje sopstvenog identiteta – Makedonija i Makedonci u Jugoslaviji“, 149-171); Božo Repe („Zašto su ušli i zašto su izašli: tri slovenačke odluke o jugoslovenstvu – Slovenija i Slovenci“, 172-201) te Latinka Perović najopsežnijim radom „Iskustvo s drugim narodima – Srbi i Srbija u novovekovnoj istoriji“, 202-250, uz dva priloga o pokrajinama nekadašnje Jugoslavije: Mrika Limani govori o Kosovu u Jugoslaviji („Protiv kolonijalnog statusa“, 251-278) a Milivoj Bešlin o Vojvodini u Jugoslaviji u radu „Borba za autonomiju“ (279-324).

Valja, dakako, pretpostaviti da će posebnu pozornost zainteresiranih istraživača ili naprosto zainteresiranog dijela javnosti privući razmatranja u III. dijelu knjige, naslovljenom „Jugoslavija u istorijskoj perspektivi (1918–1991)“, 327-513, u kojem se nalaze radovi koje potpisuju Srđan Milošević, Igor Duda, Vladimir Gligorov, Nenad Makuljević, Tvrtko Jakovina i Mitja Velikonja. Velikonja podsjeća na potrebu razumijevanja specifičnosti načina sjećanja na Jugoslaviju, podsjetivši da su „sve tri Jugoslavije nastale kao posljedica ratnih sukoba u regionu: Prvog i Drugog svetskog rata i ratova prilikom njenog raspada tokom devedesetih“. U slijedu svojih razmatranja podsjeća npr. da „u zapadnoj i severnoj Evropi gotovo nepromenjeni državni i politički okviri traju stolicima – često

uz ozbiljne potrese (građanski ratovi, okupacije, detronizacije, revolucije i sl.), ali su, svejedno, postojaniji od onih na tlu Jugoslavije“, navodeći primjer vlastite obitelji: iako živimo „gotovo na istom mestu, svaka od pet poslednjih generacija se rodila u drugoj zemlji i u drugom političkom sistemu, a muškarci su nosili vojničke kape pet različitih vojski“ (str. 487).

Dakako da tome valja pridodati i poticajni IV. dio, „Zaključna razmatranja“, u kojem Srđan Milošević i Milivoj Bešlin govore o problemima društvene transformacije u radu „Posle Jugoslavije“, a Vladimir Gligorov o razlozima i posljedicama raspada Jugoslavije u istoimenom radu. Naravno da će istraživače moći potaknuti na daljnja istraživanja i upozorenje Gligorova o tome kako su „gotovo četiri decenije, što stagnacije, što sporenja, što ratovanja i konačno nerešenih političkih, društvenih i privrednih problema, dovele do značajnog nazadovanja u najvećem broju jugoslovenskih zemalja u odnosu na razvijeniji deo Evrope“, pri čemu kao osnovni nedostatak navodi „nesklonost liberalnoj misli i neodrživost demokratije“ (str. 526).

Prvi dojmovi tijekom čitanja radovala u ovoj knjizi dopuštaju da se prihvati, možda ipak osobna, procjena kako je bitno svojstvo priloga da se zaista bave više onim što je bila stvarnost događaja i odnosa nego onim što je, možda, trebalo biti. Ako bi to bio i šire potvrđen dojam, značilo bi da su ta razmatranja izbjegla ono *dotjerivanje* – na koje češki filozof Karel Kosík upozorava *kao na pomoćno sredstvo kojim se izgrađuje zgrada historije*. Uostalom, ova zbirka radova ne može se – s obzirom na izuzetnu složenost teme – ni shvatiti drukčije nego kao kretanje, u istraživačkom poslu povjesničara, ali ne i samo njih, k tome da se shvaćanje o prijednom putu shvati što potpunije, što dublje i što poticajnije za

uspješniji državni i društveni život zajednica stvorenih na tlu bivše države.

Zlata Živaković-Kerže



Čedomir VIŠNJIĆ: *Vreme sporta i rasonode – Titina Hrvatska i njeni Srbi, 1951.-1971.* (Zagreb: SKD Prosvjeta, 2017). 496 str. ISBN 978-953-7611934.

U listopadu 2017. godine objavljena je u izdanju SKD Prosvjeta knjiga *Vreme sporta i rasonode – Titina Hrvatska i njeni Srbi, 1951.-1971.* autora Čedomira Višnjića, politologa i bivšeg predsjednika SKD Prosvjeta u razdoblju od 2002. do 2016. godine. Knjiga je, uz *Proslov* (11-18) i *Uvod* (19-24), podijeljena na tri veće, vremenski određene, cjeline. Prve dvije velike cjeline obrađuju razdoblje 1950-ih odnosno 1960-ih godina, te su jednako podijeljene na poglavlja *Politika*, *Crkva* i *Prosvjeta*, dok treća velika cjelina obrađuje samo događaje u 1971. godini. Na kraju autor donosi *Izvore i literaturu* te *Indeks imena*.

U *Proslovu* (11-18) autor *Vreme sporta i rasonode* predstavlja kao svojevrsan nastavak njegove ranije knjige *Partizansko ljetovanje* te ukratko navodi važne aktere iz prethodnih razdoblja. Kao najznačajniju političku figuru ističe Vladimira Bakarića, koji će obilježiti i razdoblje obrađeno ovom knjigom. U *Proslovu* također definira metodologiju koju je primjenjivao prilikom istraživanja te navodi arhivske fondove kojima se služio.

Kroz *Uvod* (19-24) je prikazan položaj Srba u Hrvatskoj u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, Drugog svjetskog

rata te neposrednog poraća. Također su opisani situacija u Jugoslaviji na početku 1951. godine te teško materijalno stanje srpske zajednice u Hrvatskoj, rascjepkanost i zaostalost krajeva u kojima žive. U političkom je smislu vrijeme obilježeno početkom stišavanja progona IB-ovaca i propitivanjem ratne i predratne povijesti pojedinih članova partije. Autor također apostrofira problem slabe teorijske *potkovanosti* najvećeg dijela vodećih partijskih kadrova, istaknuvši Bakarića kao jedinog koji „pokušava uhvatiti vezu između teorije i balkanske stvarnosti“.

Prva velika cjelina naslovljena je *Kraj duge zime i proljeće jugoslaven-sko, ili pedesete* (27-196) te je, kao što je ranije navedeno, podijeljena na tri tematska poglavlja. U poglavlju *Politika* (29-92) autor prikazuje širi politički i društveni kontekst razdoblja kojim se bavi. Početkom 1950-ih godina važno je pitanje bila poljoprivreda, odnosno pokušaji pritiska na seljaštvo da se uključi u poljoprivredne zadruge, što se pokazalo u najvećoj mjeri neuspješno te se već postojeće zadruge počinju osipati. Značajnu pozornost autor je posvetio i sportu, prije svega nogometu, koji u to vrijeme postaje novo polje za manifestiranje političkih stavova. Autor analizira izvještaj CK SKH u kojem se kritizira profesionalizaciju sporta, plaćanje igrača, kao i miješanje partijskih kadrova u vodstva sportskih klubova. Vlasti primjećuju i stvaranje „fronta sporta u Hrvatskoj protiv sporta u Srbiji“, navijačke incidente u kojima se pjevaju nacionalne pjesme ili izvikuju „šovinističke“ parole („Zagreb – Split – Sarajevo – Zemun“). Autor nadalje prikazuje razvoj ideologije samoupravljanja, glavne teoretičare i ideologe, te posvemašnju neefikasnost i teško prihvatanje modernizacija u privredi. Definira vanjskopolitičku situaciju u kojoj se Jugoslavija našla nakon raskida sa Staljinom te nužnost bar djelomičnog okretanja Zapadu. Kroz čitavo

poglavlje nezaobilazan je Vladimir Bakarić kao nominalni i stvarni gospodar Socijalističke Republike Hrvatske; stoga ne čudi autorov detaljan pregled njegovih aktivnosti u sferama od poljoprivrede do ekonomije i kulture.

Drugo tematsko poglavlje naslovljeno je *Crkva* (93-156). U poglavlju je obrađeno pitanje Crkve, jednog od najvećih neprijatelja komunističkog režima. Na promatranom području SR Hrvatske pitanje Srpske pravoslavne crkve bilo je sporedno u usporedbi s Katoličkom crkvom, koja je ipak, kao masovnija i utjecajnija, predstavljala veći problem. U pedesete godine SPC na području Hrvatske ulazi kao marginalizirana organizacija bez stalnih izvora financiranja i s infrastrukturom devastiranom još od rata. Pitanje obnove razrušenih crkava dovodilo je i do sukoba s lokalnim komunističkim funkcionarima i članovima SUBNOR-a, koji su često otvoreno opstruirali početak obnove. Važna figura početkom pedesetih postaje novi episkop Gornjokarlovačke eparhije Simeon Zloковиć, koji je tijekom spomenutog razdoblja „administrirao“ i Dalmatinskom eparhijom. Područje njegove eparhije obuhvaćalo je i siromašna, ruralna i zaostala područja Like, Banovine i Korduna, velikim dijelom devastirana tijekom Drugog svjetskog rata. Simeonova djelatnost obilježena je borbom za crkvenu imovinu te pregovorima s vlastima oko obnove razrušenih crkava, koje su u najvećoj mjeri obnavljane donacijama iz dijaspore. Djelovanje staleških organizacija katoličkog i pravoslavnog svećenstva također je važan aspekt odnosa crkve i države. Staleška organizacija pravoslavnih svećenika bila je percipirana kao organizacija režimu bliskih pravoslavnih svećenika koji su bili raspoloženi za suradnju s vlastima. Važan događaj za SPC bio je izbor novog patrijarha 1957. godine jer je vlastima bilo važno da na to mjesto bude izabran čovjek koji će biti

otvoren za suradnju. Autor donosi vrlo zanimljiv prijepis dokumenta republičke Službe državne sigurnosti iz kojeg je vidljivo u kojoj mjeri i kojim metodama su se državne vlasti služile pri „lobiranju“ za „svog“ kandidata.

Poglavlje posvećeno *Prosvjeti* (157-196) najkraće je u ovom dijelu. *Prosvjeta* je osnovana 1944. godine kao kulturna ustanova Srba u Hrvatskoj. Autor zaključuje da *Prosvjeta*, iako okuplja Srbe u Hrvatskoj, tijekom pedesetih godina velikim dijelom propagira djelovanje u smjeru „socijalističkog preobražaja našeg sela“, odmičući se od nacionalnog predznaka. U samom vodstvu mnogo je „jakih imena“, iz vrha republičke politike, sudstva, kulture i prosvjete, no oni u najvećoj mjeri nisu tu da bi pomogli rast i razvoj društva, već da bi ga kontrolirali kako ne bi izašlo iz politički zadanih okvira. Od ukupno 241 ogranka *Prosvjete*, koliko ih je sredinom pedesetih postojalo, tek su 43 aktivna, a niti najveći broj aktivnih nema dovoljne financijske i ljudske kapacitete za značajniji kulturni ili prosvjetni rad. I sama središnjica imala je slične probleme, nedostatna financijska sredstva, kao i nezadovoljavajući prostor u koji bi smjestili razasuto kulturno blago Srba iz Hrvatske. Lokalni ogranci često su samostalno, a ponekad i uz poticaj dijela vodstva, pristupali drugim već postojećim kulturnim društvima. I časopis društva *Srpska riječ*, odnosno od 1953. godine *Prosvjeta*, gubio je obilježja „nacionalnog glasila“ te je sve više postajao samo „dobra novina za selo“.

Druga velika cjelina naslovljena je *Kratko ljetno i dugo preobraženje jugoslavensko, ili šezdesete* (199-391) te je također podijeljena na tematska poglavlja o politici, Crkvi i Prosvjeti. U poglavlju o *Politici* (201-301), kao i kod prethodnog razdoblja, autor opisuje političke, ekonomske i društvene prilike SR Hrvatske u razdoblju 1960-ih godina. Navedeno je razdoblje obilježeno poja-

vom svojevrsnog potrošačkog društva. Na političkoj razini pojedina se republička vodstva bore za veću autonomiju u odnosu na federaciju. Ekonomski je ovo razdoblje obilježeno velikim i uglavnom promašenim investicijama, neefikasnošću privrede čiji proizvodi nisu bili konkurentni na vanjskim tržištima te stvaranjem značajnih gubitaka u poduzećima. Usljed ekonomski nepovoljnih prilika dolazi i do odlaska znatnog broja radnika na „privremeni rad“ izvan Jugoslavije. Početkom promatranog razdoblja dolazi do inicijative za osnivanje *Instituta za historiju radničkog pokreta* u Zagrebu, kao i *Fakulteta političkih znanosti* u Zagrebu, sa zadaćom obrazovanja upravljačkih i političkih kadrova. Brijunski plenum 1966. godine i „pad Rankovića“ značajni su događaji za razumijevanje prilika u drugoj polovici 1960-ih godina. Već 1967. godine dolazi do *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, koju su potpisali i mnogi komunisti, te se postavlja pitanje njihove odgovornosti, o čemu autor donosi zapisnike sa raznih sjednica na kojima se o tome odlučivalo. Druga polovica 1960-ih obilježena je pripremama amandmana na Ustav i nastavkom „federiranja federacije“. Autor i u ovom poglavlju kao najvažniju osobu apostrofira Bakarića, koji je i dalje davao ton političkim i društvenim kretanjima u Partiji i Republici.

Poglavlje *Crkva* (302-348) nastavak je autorove analize događanja vezanih uz Crkvu tijekom 1960-ih godina na području Hrvatske. I dalje je vidljiva aktivnost episkopa Simeona, koji preko Komisije za odnose s vjerskim zajednicama pokušava ishoditi dozvole za obnavljanje ili ponovnu gradnju bar dijela srušenih i zapuštenih crkava. U tom pokušaju neke suradnje s vlastima Simeon pristaje i na eksproprijaciju pojedinih razrušenih crkava u zamjenu za dozvole za obnovu drugih. Iako od Komisije dobivaju poneku dozvolu, dolazi do problema na

terenu. Niže instance često uz potporu samog srpskog stanovništva ili „boračkih“ udruga ometaju gradnju uz zahtjeve da se u njihovim mjestima grade tvornice, a ne crkve. Autor navodi i primjere gdje je stanovništvo fizički onemogućavalo radove ili čak prijetilo rušenjem izgrađenog. Vlasti i dio stanovništva nisu blagonaklono gledali na financijske donacije iz dijaspore koja je nosila stigmatu četništva. Loša materijalna situacija SPC u Hrvatskoj dovodila je čak i do primjera da svećenici prelaze u civilnu službu u poduzeća ili kulturne ustanove. U drugoj polovici 1960-ih godina vidljivo je kretanje prema konkordatu s Vatikanom, iako Katolička crkva u Hrvatskoj ostaje na svojoj ranijoj liniji. Značajan je događaj odvajanje Makedonske crkve, tako da se čini kako je SPC u svojevrsnoj defanzivi, dok u isto vrijeme Katolička crkva polako „izlazi na svjetlo dana“.

U poglavlju *Prosvjeta* (349-391) autor nastavlja priču o djelovanju društva tijekom 1960-ih godina. Početak promatranog razdoblja obilježen je promjenom vodstva društva, kada iz vodstva odlaze istaknuti partijski funkcionari. Prva polovica 1960-ih također je obilježena daljnjim „odumiranjem“ dijela lokalnih ogranka u kojima prestaje bilo kakav rad. Novi statusni simbol u društvu postaje televizor, stoga ne čudi da i ogranci *Prosvjete* uglavnom izvještavaju o svojim nabavkama ili planovima za nabavku televizora, koji postaju glavni razlog okupljanja u seoskim ograncima društva. Od 1964. godine novi je predsjednik društva Nikica Rapajić, agronom i sveučilišni profesor, koji u početku ne odstupa od okrenutosti *Prosvjete* prosvjećivanju sela i seljaka, iako je svjestan da društvu treba „radikalni zaokret“. Njegovim preuzimanjem vodeće uloge dolazi do novog buđenja, u vodstvu društva okuplja se grupa agilnijih ljudi koji pokušavaju obnoviti rad društva, što u jednoj mjeri i uspijevaju. Novo

vodstvo pokušava djelovati na području književnosti i povijesti, pokušava se pojačati izdavačka djelatnost i organizirati prikupljanje i obrada povijesne građe vezane uz povijest Srba u Hrvatskoj. Ipak, velika je razlika između relativno ambicioznih planova, koje možemo vidjeti u zapisnicima sastanaka, i konačne realizacije. Aktualizira se ideja osnivanja Muzeja Srba u Hrvatskoj, što povlači pitanje treba li takva ustanova djelovati samostalno ili u sklopu već postojećeg Povijesnog muzeja. Važna godina za *Prosvjetu* je 1970., kada društvo, nakon izlaganja Krste Crvenkovskog o pitanju Albanaca u Makedoniji i Srba u Hrvatskoj, prvi put pokušava izaći izvan politički zadanih okvira i reagirati na politička pitanja koja smatraju važnima za Srbe u Hrvatskoj.

Zadnja velika cjelina u knjizi nosi naslov *Raskršće slijepih ulica ili 1971.* (395-474). Godina 1971. izrazito je važna za povijest Jugoslavije, a pogotovo za područje Hrvatske. Već na početku autor navodi da je ova godina možda i vrhunac rada *Prosvjete*, iako ona nije ostvarila gotovo ništa od prethodno zacrtanog. Iz zapisnika, koje autor donosi, vidljiva je puno veća aktivnost ogranaka, a samo društvo ponovno dobiva nacionalnu crtu. Neki istaknuti članovi u ovom razdoblju otvorenije kritiziraju neaktivnost prethodnih vodstava koja su gotovo eutanizirala društvo uklanjajući iz njega nacionalna obilježja. Godina je obilježena i pripremama novog Ustava SR Hrvatske, a kao važno političko pitanje autor ističe problematiku jezika i pravopisa te donosi prijepis sastanka održanog u CK SKH na kojem su sudjelovali značajni jezikoslovci i političari iz Hrvatske. Pitanje hrvatskog jezika i pravopisa stvara reakciju dijela Srba koji nisu u krugu oko Bakarića te se javljaju i glasovi koji traže veću autonomiju za krajeve naseljene Srbima. *Prosvjeta* pokušava ponovno pokrenuti izdavanje *Srpske riječi* te je okupljena respektabilna ekipa, no okolnosti nisu

dozvoljavale značajnije razvijanje aktivnosti. Obračun s dijelom hrvatskog partijskog vodstva, studentima i Maticom hrvatskom vrlo brzo je utjecao i na *Prosvjetu*. Komunistički kadrovi samoinicijativno napuštaju *Prosvjetu*, prekidaju se dotacije od države te društvo polako ali sigurno odumire.

Autor se u svom istraživačkom radu fokusirao na relativno slabo istraženu temu te ju na pristupačan način približio čitatelju. Kao što sam autor navodi u *Proslovu*, ova je knjiga jedan opsežan esej, no to što je pisana bez znanstvenog aparata ne umanjuje njezinu vrijednost, iako bi zainteresiranom čitatelju bilo lakše kada bi u bilješkama mogao pratiti na koji se arhivski izvor ili literaturu autor poziva. Knjiga *Vreme sporta i rasonode* svakako je značajan doprinos historiografiji te će biti nezaobilazna literatura svakom tko želi bolje razumjeti prilike u Hrvatskoj u razdoblju pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća.

Ivan Milec



Julija BARUNČIĆ PLETIKOSIĆ: *Katolička crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991.-1995.: stavovi, djelovanje, stradanja* (Zagreb: Glas Koncila i Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2017). 340 str. ISBN 978-953-241-535-3.

U historiografskoj literaturi postoji niz znanstvenih radova i knjiga o Domovinskom ratu, ali se tek rijetki od njih dotiču djelovanja Katoličke crkve i drugih vjerskih zajednica u tom razdoblju, i to vrlo sporadično. Nešto više

o navedenoj tematici pisano je u publicističkim djelima pojedinih autora koji nisu povjesničari. Knjiga Julije Barunčić Pletikosić *Katolička crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.: stavovi, djelovanje, stradanja* prva je monografija na tu temu nastala kao rezultat znanstvenog istraživanja, na temelju dostupnih povijesnih izvora i relevantne literature. Radi se zapravo o djelomično proširenoj doktorskoj disertaciji, istoga naslova. Autorica je nakon višegodišnjeg bavljenja problematikom Domovinskog rata napisala iznimno vrijedno djelo koje će osvijetliti manje poznate stranice novije povijesti Katoličke crkve na hrvatskim prostorima u vrijeme Domovinskog rata, tj. velikosrpske agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu.

U knjizi se uglavnom analiziraju javno djelovanje i aktivnosti Katoličke crkve u Hrvatskoj u razdoblju od 1991. do 1995., kako kroz svoje ustanove: Biskupsku konferenciju, nadbiskupije, biskupije, redovničke provincije, župe, Caritas i sl., tako i kroz osobno djelovanje pojedinih crkvenih osoba. Djelovanje Katoličke crkve i njenih predstavnika u navedenom razdoblju karakteriziraju nastojanja i upornost u traženju mira i zaustavljanja sukoba na ratom zahvaćenim područjima Republike Hrvatske, kao i u zagovaranju poštivanja temeljnih ljudskih prava i sloboda, kako katoličkih, tako i vjernika drugih vjeroispovijesti i svih ljudi i njihove imovine na području Republike Hrvatske. Katolička crkva također je nastojala svojim duhovnim djelovanjem utjecati na pripadnike hrvatskih oružanih snaga da u svom obrambenom djelovanju, koje je s vjerskog gledišta jedino opravdano kod poimanja rata kao takvog, djeluju u skladu s kršćanskim svjetonazorima, tj. ne poduzimaju zločinačke i druge neljudske čine protiv pripadnika neprijateljskih postrojbi i civilnog stanovništva. U tom smislu poduzimane su i aktivnosti vođenja raz-

govora s predstavnicima drugih vjerskih zajednica, kako bi isti jednako djelovali kod pripadnika oružanih snaga njihove vjeroispovijesti. Osim navedenog, Katolička crkva uložila je izniman angažman u pružanju humanitarne pomoći ratnim stradalnicima, tj. prognanicima i izbjeglicama, raznih vjera i nacionalnosti, koji su preplavili tadašnje slobodne hrvatske prostore. Pri tome je iznimnu ulogu odigrao Caritas, ali i mnoge druge crkvene ustanove i pojedinci. U tim okolnostima, ni sama Crkva nije ostala pošteđena ratnih stradanja, kako materijalnih, tako i ljudskih. Mnogi su svećenici ubijeni, ranjeni, zatvarani ili prognani od strane agresorske vojske, a mnoge crkve i druge crkvene zgrade do temelja srušene ili djelomično oštećene tijekom ratnog razaranja.

U knjizi je također prikazano kakva je u tim prijelomnim političkim i ratnim zbivanjima bila uloga Katoličke crkve u međunarodnim okvirima, odnosno njezin utjecaj na domaće i svjetske političke i vojne dužnosnike, međunarodne institucije, domaću i svjetsku javnost, kolika je i kakva bila uloga Katoličke crkve u procesu međunarodnoga priznavanja Republike Hrvatske. U kontekstu javnoga djelovanja Katoličke crkve u promatra-
nom razdoblju i njezina utjecaja na događanja u Hrvatskoj, također je obrađeno i pitanje njezina odnosa sa Srpskom pravoslavnom crkvom, kao i odnos sa Svetom Stolicom, odnosno utjecaj pape Ivana Pavla II. i službene vatikanske politike na zbivanja u Hrvatskoj u prvoj polovici 1990-ih.

Iz navedene knjige može se sa sigurnošću zaključiti da je Katolička crkva u vrijeme Domovinskog rata u potpunosti izvršila svoju duhovnu i pastirsku ulogu i da joj se ne može spočitnuti nikakav zločin, koji bi navedeno osporio.

Završni dio knjige donosi pregled materijalnih i ljudskih stradanja Katolič-

ke crkve u Hrvatskoj, odnosno pregled stradanja crkvene arhitekture, koji je prikazan po (nad)biskupijama, te stradanja njezinih službenika.

Autorica je za izradu rukopisa disertacije koristila arhivske izvore koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata u Zagrebu, u raznim biskupskim ordinarijatima itd. Također je koristila brojne objavljene izvore i tisak, s naglaskom na *Glas Koncila*, te je obuhvatila postojeću relevantnu literaturu važnu za navedenu tematiku.

Svojim prikazom i opisom djelovanja Katoličke crkve u Hrvatskoj tijekom prve polovice 1990-ih autorica je dala izvoran znanstveni doprinos i novo otkriće o jednoj važnoj ustanovi hrvatskog društva. Također je značajno što je ovom knjigom napravila važan korak prema proučavanju hrvatskog društva i njegovih ustanova u razdoblju osamostaljivanja Hrvatske i Domovinskog rata.

Miroslav Akmadža



Mateo ŽANIĆ: *Kultura sjećanja između emocija i institucija. Reprezentiranje Vukovarske bitke od 1991. do 2016.* (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2017). 256 str. ISBN 978-953-7964-42-9.

Povijesna se znanost treba osvrtni i poticati na interdisciplinarnost s drugim srodnim humanističkim i društvenim znanostima u proučavanju povijesnih procesa, događaja i sudionika. Slijedom navedenog, za istraživače Domovinskog rata i suvremene hrvatske povijesti svakako je zanimljiva i korisna knjiga

sociologa Matea Žanića *Kultura sjećanja između emocija i institucija. Reprezentiranje Vukovarske bitke od 1991. do 2016.*, tiskana 2017. godine u izdanju Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar. Iako je prvenstveno riječ o sociološkoj studiji, dodirnih točaka s istraživanjem povijesnih procesa ima putem historijske sociologije i istraživanja kulture sjećanja i pamćenja. Zsigurno, povjesničar ne može jednako kvalitetno obuhvatiti sve ideje i pretpostavke sociološkog teksta, kakav je Žanićev, ali otvoren mu je prostor za nove historijske spoznaje. Autor knjige Mateo Žanić znanstveni je suradnik Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Područnom centru Vukovar i upravo su studije sjećanja njegovo područje istraživanja.

Nakon višegodišnje posvećenosti temama iz studija sjećanja, istraživački rad urodio je kvalitetnim i skladnim izdanjem. Prve su odrednice skladnosti jasna i funkcionalna struktura i sadržaj knjige. Knjiga je podijeljena na „Uvod“ (7-14), tri tematska poglavlja: „Modernost i kultura sjećanja“ (15-63), „Sjećanje na Vukovar: od okupacije do kraja mirne reintegracije“ (65-116) i „Vukovar od 1998. do 2016. godine“ (117-221), zatim slijedi „Zaključak“ (223-232), a posljednji dio knjige čine „Prilozi“ (Literatura, Ilustracije, Sažetak, Summary, O autoru i About the Author). Svako tematsko poglavlje podijeljeno je na manja i jezgrovita potpoglavlja, čime se postiže uspješnije iščitavanje teksta. Dojam složenosti i razgranatosti poglavlja naglašen je dodatnom podjelom potpoglavlja na još manja poglavlja. Nema boljeg sadržajnog oblikovanja teksta za zainteresiranog čitatelja od onog koje prakticira autor studije, u kojem stvara opsegom kraća poglavlja poput zaokruženih cjelina, ali međusobno povezana u jedinstven sustav. Druga odrednica skladnosti jesu nedvosmislena i konkretna istraživačka

pitanja i temeljito artikulirana metodologija rada.

U uvodnom dijelu (7-14) postavljen je tematski temelj istraživanja. Središnja je tema istraživanja kultura sjećanja na Vukovarsku bitku, jednu od najvažnijih bitaka Domovinskog rata. Autor istražuje dinamiku društva u pitanju sjećanja i pamćenja, pri čemu uključuje utjecaj modernosti na transformacije tog sjećanja, kao i stvaranje novih narativa te mogućih preinaka povijesnih istina. Pri tome se ne problematizira sama revizija (ako je prisutna) nego faze, akteri, procesi, značenja važnog događaja iz povijesti hrvatske državnosti u kolektivnom sjećanju i pamćenju. Kultura sjećanja i proučavanje takvih narativa o događajima koji su obilježili Domovinski rat služe kao sociološko polazište za istraživanje društvenih sredina nakon ratnog iskustva. Pažnja je usmjerena na, uvjetno rečeno, hrvatsku populaciju, dok se srpska zajednica sjećanja samo naznačuje. Sa suvremenom se historiografijom istraživanje dodiruje na polju oblikovanja i prenošenja sjećanja, individualnog i kolektivnog sjećanja i pamćenja, mjesta sjećanja, komemoracija, a što se sve podrazumijeva pod pojmom javne povijesti. Sjećanje se prevodi preko četiriju polja djelovanja, koja čine okosnicu poglavlja, od narativizacije i vizualizacije do materijalizacije i izvođenja sjećanja.

Prvo tematsko poglavlje, naslovljeno „Modernost i kultura sjećanja“ (15-63), predstavlja svojevrsnu teorijsku podlogu. Podijeljeno je na četiri potpoglavlja („Aspekti kulture sjećanja“, „Modernost i društveno prenošenje sjećanja kulturom“, „Uzmaci prošlosti u modernosti“ i „Istraživanje kulture sjećanja“) kroz koja se protežu glavne karakteristike metodološkog pristupa. Za teorijsku osnovu preuzeo je Žanić suvremene ideje kulture sjećanja i pamćenja koje artikuliraju Jan i Aleida Assmann. Spomenuti autori smatraju da je kultura

važna „za prenošenje sjećanja i znanja na prošlost“ te da takva kultura sjećanja ne ovisi o uspomena, nego se različitim mnemotehničkim sredstvima (ritualima, slikom, riječima) uklapa u kolektivno pamćenje jedne zajednice i njezin identitet. Za kulturu sjećanja važni su komunikacijski i identifikacijski aspekti koji govore kako se prošlost bilježi, vrednuje i označuje putem događaja, aktera i prostora. U istraživanju odabire se narativ nekog događaja koji se smatra prijelomnim i sudbonosnim, u kojem su sudjelovali poznati akteri, a koji uz sebe veže mjesto sjećanja, odnosno mjesto odigravanja sjećanja. Postoje teškoće prenošenja sjećanja u svijet modernosti, zbog čega se analiziraju promjene reprezentacije pojedinih događaja i njihovo značenje u društvu te način na koji su te promjene povezane s interakcijama aktera iz različitih društvenih okvira, što sve govori da je sjećanje živo tkivo podložno promjenama. Autor istražuje utjecaje na prošlost kroz tri segmenta: poticanje na zaborav (aktivni i pasivni zaborav), relativiziranje (pojava dvostrukih priča, od kojih svaka pretendira biti povijesno istinita) i prevrednovanje sjećanja (propitivanje dinamike sjećanja u povijesnim okolnostima modernosti, u kojima je prenošenje sjećanja otežano procesima koji uključuju promjenu doživljaja vremena, intenziviranje međugrupnih odnosa te fokusiranje na racionalizaciju odnosa; govori se o birokratizaciji i spektakularizaciji sjećanja). Objašnjava ih kao procese u kojima se želi djelovati na recepciju prošlih događaja. Stoga, autor smatra da je u društvu bogatom prijemima nemoguće i neizvedivo ostaviti povijest povjesničarima. Autor naglašava da se u radu prihvaća dominantna uloga jezika kao prenositelja sjećanja, ali je upitno koji je način, pismeni ili usmeni, kvalitetniji. Pažnja se posvećuje interpretaciji slika, fotografija, filmova, spomenika kao mjesta sjećanja, kazališnih predstava i komemorativnih svečanosti. Također, kori-

ste se tri tipa izvora: publicistika kulture sjećanja (dnevnici, memoari, romani, filmovi), znanstvena literatura i opsežne studije te tiskovine. Cilj je uočiti i protumačiti promjene kulture sjećanja.

Glavnina knjige odnosi se na zbivanja nakon samog događaja, njegovu recepciju i reprezentaciju u društvu. Da bi to ostvario, autor je postavio određeni povijesni okvir, naglašavajući one glavne političke i društvene segmente koji su utjecali na oblikovanje kulture sjećanja. Autor je uočio dva povijesna razdoblja oblikovanja kulture sjećanja; jedno od okupacije do mirne reintegracije, a drugo od mirne reintegracije do suvremenog doba. Drugo tematsko poglavlje, „Sjećanje na Vukovar: od okupacije do kraja mirne reintegracije“ (65-116), podijeljeno je na tri potpoglavlja: „Rat u Hrvatskoj i njegove posljedice“, „Kultura sjećanja u progonstvu“ i „Razmatranje odnosa vukovarske kulture sjećanja i resimbolicizacije nacionalnog okvira devedesetih“. Prvo razdoblje obilježeno je traumatičnim iskustvom nakon pada grada pod srpsku okupaciju i nesnošljivim prognaničkim životom koji traje sve do procesa mirne reintegracije i povratka prognanika u grad. Žanić smatra ove događaje zaokruženim razdobljem u kojem se oblikuje jedan vid kulture sjećanja nastao u težnji da se predoči ono odsutno. U kulturi sjećanja dominira tema borbe protiv zaborava u kojoj se Vukovarska bitka i grad Vukovar moraju pamtit kako bi se očuvao osobni i kolektivni identitet i kako bi obnova grada bila vezana uz stanje kakvo je nekada bilo. Potpoglavlje „Kultura sjećanja u progonstvu“ (79-108) gradi se na uvodnom obrascu – narativizacija, vizualizacija, materijalizacija i izvođenje sjećanja. Pod pojmom narativizacije sjećanja podrazumijeva se objavljivanje knjiga i članaka o Vukovaru, promocija knjiga autora poput Siniše Glavaševića, Antuna Šoljana, Nedjeljka Fabrija, Pavla Pavličića, a najopsežnijom

narativizacijom smatra se monografija *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, urednika Igora Karamana, izdana 1994. godine. U vizualizaciji sjećanja ističu se dokumentarni filmovi, poput filma *Svjedok – sjećanje na Vukovar*, iz 1994. godine, ali i jedan izniman igrani film, *Vukovar se vraća kući*. Žanić smatra da je „kultura sjećanja predstavljala most između prijeratnog Vukovara i onoga koji je tek trebalo izgraditi“. Dio vizualizacije su plakati i umjetnička djela, ali i izložbe Gradskog muzeja Vukovara u progonstvu. Kroz vid materijalizacije sjećanja, autor govori o obilježavanju nekog mjesta od simboličke vrijednosti, a najbolji primjer za to u godinama progonstva je Zid boli ili Zid plača u Selskoj ulici u Zagrebu, kao materijalni podsjetnik na Vukovar. U širem smislu, nezaobilazno je bilo imenovanje ulica po imenu grada Vukovara kao označavanje prostora, a u vrijeme mirne reintegracije idejni projekti obnove grada. U prvom razdoblju kulture sjećanja izvođenje se odrađivalo obilježavanjem vjerskih blagdana, važnih političkih događaja i događaja vezanih uz 1991. godinu (2. svibnja, 16. listopada, 18. studenog). Tek se na kraju mirne reintegracije javlja potreba za odlaskom u Vukovar na neka specifična mjesta obilježavanja tragedije grada. Zaključno, u kulturi sjećanja naglasak je na emocionalnom doživljaju, čuvanju uspomene na grad prije rata i osvješćivanju građana Republike Hrvatske o tragediji grada, njegovom uništenju, potrebi povratka i otežanom životu u progonstvu. Vukovar je simbol, ključno mjesto, bez presedana, i oko te neporecive činjenice oblikuje se kultura sjećanja.

Treće tematsko poglavlje, „Vukovar od 1998. do 2016. godine“ (117-221), opsegom je i sadržajem najdulje poglavlje, podijeljeno na tri potpoglavlja, naslovljena „Generacija koja je iznijela povratak i glavni društveni procesi u gradu nakon 1998.“, „Oblikovanje kulture sjećanja“ i

„Sjećanje na Vukovarsku bitku i nacionalni okvir u novom stoljeću“. Povratak u grad obilježen je demografskim oporavkom te suživotom i suodnosom dviju zajednica sjećanja. Autor navodi da su se s osobitom pozornošću pratila zbivanja oko suđenja i presuda odgovornima za zločine, što je uvelike oblikovalo društvenu svijest. Nezadovoljstvo suđenjem dodatno je potencirano neusklađenim odnosima dviju zajednica pa često političke izjave uzrokuju društvene nesuglasice i međusobne sukobe, a vrlo rijetko pomirbu (ispriku Borisa Tadića). Na polju društvenih zbivanja ističe autor popis stanovništva iz 2011. godine, koji pokreće manjinska pitanja i prava na dvojezičnost u javnom prostoru. Nove društvene procese pokreće postavljanje tzv. dvojezičnih ploča u jesen 2013. godine. Osim neuspjele politike prevladavanja prošlosti, društvo je opterećeno trendom iseljavanja i smanjenja broja radno sposobnog stanovništva, čiji je uzrok gospodarska kriza grada i općenito istoka Republike Hrvatske. Autor se posebno osvrće na važnost generacije koja je iznijela povratak (ljudi koji su prvi došli u Vukovar i uspostavljali institucionalni okvir grada i države).

Prema Žaniću, u drugom razdoblju vukovarske povijesti nakon mirne reintegracije kultura sjećanja usložnjava se strukturom i sadržajem. U narativizaciji sjećanja još uvijek se javljaju književna djela, ali prednost dobiva znanstvena literatura. Vukovar je grad heroj, ali i *žrtvovani grad* oko kojeg se problematizira pitanje izdaje ili prodaje. U vizualizaciji sjećanja navode se dokumentarni filmovi, od kojih se neki ističu kvalitetom, ali i slabi igrani filmovi koje karakterizira shematizam i stereotipnost. Povratkom u grad omogućen je razvoj na polju materijalizacije sjećanja. Vukovar se gradi potpuno ispočetka jer je materija grada devastirana i gotovo netaknuta od kraja okupacije grada. Žanić tumači kako se

spašavanjem kulturne baštine i povratom otuđenih pokretnih kulturnih dobara želi postići povrat uspomena. Smjernica za obnovu grada je isticanje srednjoeuropskog identiteta grada, pa su prvotnim obnovama obuhvaćeni ključni simboli *hrvatskog identiteta* grada, poput franjevačke crkve sv. Filipa i Jakova, Hrvatskog doma i dvorca Eltz. Kod nekih drugih povijesnih zdanja, koja se povezuju s jugoslavenskim nasljeđem, poput Grand hotela (Radničkog doma), obnova je dugotrajna i gotovo bezidejna po pitanju namjene. Bez ideje u konceptu obnove je i Vodotoranj, koji pod utjecajem različitih političkih faktora gubi sadržaj zajedništva, suživota i multikulturalnosti. Poseban vid materijalizacije sjećanja jest gradnja novih spomenika. Žanić ih je pobrojao i naveo na jednom mjestu: masivni bijeli križ na ušću Vuke u Dunav, spomen-obilježje na Ovčari i na Memorijalnom groblju hrvatskih branitelja, u Borovom Selu i križ u Lušcu, spomen-poprsje Blage Zadre, sadržaji na Trpinjskoj cesti (tenk), muzejski prostor u Vukovarskoj bolnici, Spomen-dom na Ovčari, Spomen-dom na Trpinjskoj cesti. Sve su to sadržaji koji popunjavaju prostor sjećanja, a utiskuju novi identitet u grad. Zajednička institucija svih čimbenika postaje Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar od 2013. godine. U izvođenju sjećanja obrađuje se organizacija urbanih rituala, koji se dijele na vjerske, političke rituale te obilježavanja vezana direktno uz Vukovarsku bitku tijekom cijele godine (od obilježavanja mirne reintegracije, preko Borova Sela, obilježavanja smrti Marka Babića i Blage Zadre, do Dana sjećanja na žrtvu Vukovara u studenom). U izvođenju sjećanja prisutna su različita tumačenja koja utječu na nadogradnju narativa. U središtu kulture sjećanja Vukovarske bitke nalazi se fenomen obilježavanja Dana sjećanja na žrtvu Vukovara, svake godine u mjesecu studenom, u danima pada i srpske okupacije grada. Obilježavanje

tih dana često pokazuje razlike u tumačenju bitke i poimanju žrtve, a od početaka obilježavanja uvodi se i priča o izdaji. Iako se isticala potreba depolitizacije, s vremenom sve je češća bila aktualizacija obilježavanja i tendencija borbe protiv relativizacije istine. Žanić izdvaja Dan sjećanja 2012. godine, nakon oslobađajuće presude generalima, što je povećalo prisutnost napetosti i uzrokovalo pojačanu relativizaciju stradanja. Nakon pokušaja uvođenja „dvojezičnih ploča“ nove nesnošljivosti pokazuju se pri obilježavanju Dana sjećanja 2013. godine, kada su stvorene dvije kolone koje su prolazile gradom, čime obilježavanje sjećanja poprima političke konotacije. Izvođenje sjećanja potiče na nova prisjećanja te promjene određene verzije prošlosti, ali i verzija kolektivnog pamćenja. Posljednje potpoglavlje stavlja sjećanje na Vukovarsku bitku u nacionalni kontekst, u promjene na političkom planu, izmjene političkih elita i nove narativne programe. Očituju se „složeni odnosi institucija i emocija, žrtava i nacionalnog identiteta, prava manjina i kulture sjećanja“. Žanić smatra da se događa „promjena sržnog narativnog programa“ u kojem Domovinski rat gubi na vrijednosti kao bitan simbolički element nacionalnog identiteta. Konačno, u studiji o kulturi sjećanja propituje se mogućnost relativizacije istine i izjednačavanja žrtve i agresora.

„Zaključak“ (223-232) predstavlja vrhunac sveukupnog istraživačkog pothvata Matea Žanića. Izražajno je jasan, nedvosmislen i cjelovit. Studija prati i interpretira ono što se događalo nakon Vukovarske bitke služeći se teorijskim postavkama historijske sociologije i studijama sjećanja. Autor usmjerava pažnju na recepciju i reprezentaciju značajnih događaja, sudionika i mjesta iz Vukovarske bitke te govori o oblikovanju povijesnog narativa na osnovi naknadnih konstrukcija, što je korisno za povjesničara u metodi razlučivanja kasnijih interpre-

tacija od izvornog stanja (a takvih je primjera konstrukcija poprilično za Domovinski rat). Za kraj, studija Matea Žanića *Kultura sjećanja između emocija i institucija. Reprezentiranje Vukovarske bitke od 1991. do 2016.* doprinos je proučavanju kulturne povijesti grada Vukovara, kulture i društva koji se strukturiraju oko konkretnih povijesnih događaja.

Gabrijela Baričić



Zbornik Muzeja Đakovštine, sv. 13, gl. ur. Borislav Bijelić (Đakovo: Muzej Đakovštine, 2017). 407 str. ISSN 1334-772X.

Muzej Đakovštine, osim što svoj rad bazira na etnološkoj, kulturno-povijesnoj i arheološkoj zbirci, aktivno provodi i edukativnu te izdavačku djelatnost izdavanjem publikacije pod nazivom *Zbornik Muzeja Đakovštine*. Tako je 2017. godine, već tradicionalno, izašao i 13. po redu *Zbornik Muzeja Đakovštine*, čiji je glavni i odgovorni urednik mr. sc. Borislav Bijelić. Izdan je u 250 primjeraka. Za fotografiju naslovnice odabrani su nalazi sopotske kulture koji pripadaju mlađem kamenom dobu, i to stoga jer je iste godine svečano otvoren stalni postav arheologije Muzeja Đakovštine. Zbornik je podijeljen na tri cjeline: „Članci“, „Kritike, ocjene, prikazi, reagiranja“ te „Aktivnosti Muzeja Đakovštine“.

Prva cjelina, „Članci“, sadrži sveukupno 12 znanstvenih radova.

Branka Migotti, s Odsjeka za arheologiju HAZU, u svom radu „Je li rimska Certisija bila *caput viarum*?“ propituje značenje epigrafskog spomenika. U polemici sa svjetskim epigrafičarima, autorica brani tezu da je natpis javnog karaktera i da se ne može isključiti mogućnost

da je Certisija bila *caput viarum* u službenom smislu.

Jelena Boras, kustosica arheološke zbirke Muzeja Đakovštine, prikazala je metodologiju obrade topografskih i arheoloških podataka u sklopu muzejskog projekta „Arheološka topografija Đakovštine“. U svom radu prikazuje ulogu geografsko-informacijskog sustava u arheologiji i primjenu prostornih analiza na prostoru Đakovštine.

Sestra Estera Radičević prikazala je rad Milosrdnih sestara sv. Križa u bolnici biskupskog vlastelinstva od samog dolaska u Đakovo 1868. godine, gdje je naposljetku sama bolnica postala njihovo vlasništvo darivanjem cijelog kompleksa biskupa J. J. Strossmayera. Milosrdne sestre sv. Križa posvetile su veliku brigu i ljubav bolesnom čovjeku.

Branko Ostajmer (s Hrvatskog instituta za povijest) donosi životopis đakovačkog učitelja Ivana Kocića Jergovića, višegodišnjeg ravnatelja đakovačke Opće pučke škole. Među značajnim zaslugama mu je izdavanje redovitih godišnjih školskih izvješća, važnog povijesnog izvora jer je spomenica đakovačke pučke (osnovne) škole zagubljena.

Borislav Bijelić, ravnatelj Muzeja Đakovštine, donosi nam prikaz djelovanja Hrvatskog orla u Đakovu od 1923. do zabrane rada 1929. godine. Naglasak je stavljen na organizaciju akademija, obilježavanje obljetnica i manifestacije koje su za cilj imale neskrivenu ideološku i svjetonazorsku pouku.

Željko Lekšić obrađuje povijest ljekarništva i rada ljekarni u Đakovu od početka 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata. U radu je naveo imena ljekarnika i njihove kratke biografske crtice, među kojima su posebno istaknuti Josip Tranđer, Klaudio Prikelmayer i dr.

Msgr. Marin Srakić, đakovačko-osječki nadbiskup u miru, svoj rad je

posvetio biskupu Antunu Akšamoviću kao vlastelinu i upravitelju biskupijskih materijalnih dobara od 1920. do 1945. godine. Svoj rad završava zapisnikom o manipulaciji i krađi Marijana pl. Heržića, čovjeka u kojeg je biskup imao veliko povjerenje.

Zvonimir Mikić proučio je hazenu kao pretežito ženski sport koji se počeo igrati 1920. godine na području Hrvatske, i u to se vrijeme nazivala rukometom. U Đakovu se hazena igrala od 1922. do 1924., zatim od 1932. do 1935., te od 1945. do 1951. godine.

Vladimir Geiger predstavio je dvije teme za ovaj *Zbornik*. U prvoj govori o životu i političkom djelovanju Laze Kanurića iz Velikog Nabrđa, jednog od istaknutijih slavonskih radikala u vrijeme Kraljevine SHS / Jugoslavije, a u drugoj je prikazao djelo Stefana Stadera (Satničanina), čiji su radovi nezaobilazni za povijest Đakovštine. Predstavljen je i Staderov rad na istraživanju izvora za povijest iseljavanja Nijemaca na jugoistok Europe i u Podunavlje, kao i rad na rodoslovnim istraživanjima Podunavskih Nijemaca.

Slađana Josipović Batorek s Filozofskog fakulteta u Osijeku obrađuje spise Službe državne sigurnosti koji dokazuju kako je đakovački biskup Antun Akšamović, nakon završetka Drugog svjetskog rata, bio pod određenom prisilom državnih vlasti.

Anja Bijelić, studentica na Filozofskom fakultetu u Rijeci, istražuje razvoj i perspektive Muzeja Đakovštine.

Druga cjelina, „Kritike, ocjene, prikazi, reagiranja“, sadrži recenzije 10 izdanja knjiga čija je zajednička karakteristika bavljenje prostorom Đakovštine. Evo i kratkog pregleda: Hrvoje Miletić daje osvrt o *Umjetničkom blagu Strossmayerove katedrale u Đakovu* Dragana Damjanovića, Jelena Boras daje uvid za

knjigu Ivana Balena *Od stoljeća sedmog – križnim putem do slobode snagom vjere, istine i ljubavi*, Marija Gačić piše o *Narodnim plesovima Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema* Josipa Vinkeševića, a Borislav Bijelić daje osvrt na čak 4 knjige. Radi se o *Križnom putu u Strossmayerovoj katedrali akademskog kipara Luje Lozice* Mirka Ćurića te knjigama *Kilimanjaro 1981. – Priča o prvom pohodu Slavonaca na veliko brdo izvan Europe i rađanju planinarskog društva u srcu Slavonije* Mire Laya, *Slobodna Vlast - tko smo, što smo, odakle smo?* Petra Šimića i *Novi Perkovci* Zdenka Šarčevića. Miro Šola daje komentar na knjigu *Povijest nogometa od NK Jedinstva do HNK Đakovo Croatia 1962.-2016.* Željka Kovača. Završni tekst u ovoj cjelini reagiranje je Aleksandra Jovanovića na prikaze njegove knjige predstavljene u prošlim brojevima *Zbornika Muzeja Đakovštine* i odgovor glavnog urednika.

Iz treće cjeline *Zbornika* „Aktivnosti muzeja Đakovštine“ možemo iščitati izvješća o radu Muzeja Đakovštine za 2015. i 2016. godinu, potom izvještaj o otvorenju stalnog postava arheologije (posljednja komponenta kojom se upotpunjuje program Muzeja Đakovštine), koji je svečano otvoren na Dan grada Đakova, 8. svibnja 2017. godine, te upute suradnicima i autorima priloga u ovom broju *Zbornika*. Jedna od novosti Muzeja Đakovštine jest da, od ove godine, sve brojeve *Zbornika Muzeja Đakovštine* možete pronaći i na stranici *Hrčak - Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske*.

Irena Mihaljević